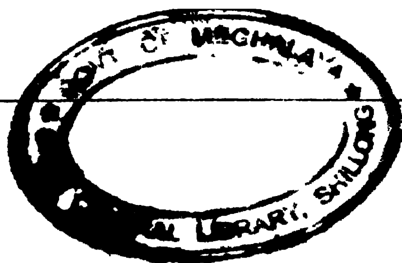

SHAPHANG KA KTIEN KHASI

da u H. W. STEN

1 9 9 1

Published by :

KHASI BOOK STALL
SHILLONG

SHAPHANG KA KTIEN KHASI

First edition 1991 – 2000 copies

Printed at the

Don Bosco Press, Laitumkhrah – Shillong 793003.

Sngewbha sdang Nangne

Ha kawei ka sngi lano re ngin hap ban hikai Khasi iano re. Ka lah ban long ia ki para, ki khún, bad ia ki para lok ruh. Yn don hi kiban jied ban long nonghikai Khasi na pdeng jong ki nongpule ruh. Namar kane ka jingiohi, ha kane ka kot nga shim ia baroh kiba pule ia ka kum ki nonghikai. Haba kren kumne, ka jingmut ka shai : ba yn pyni da ka nia ka jutang ha man la ka dkhot ba ngin lap kham tam ha ki lynnong 3 haduh 9. Nga sngewthuh ba ka jingpule ka phér na ki kot baroh kiba batai shaphang ka ktien Khasi.

Ka jingthmu kam long ban pynshitom ia ki nongpule; hynrei ban pynlah ia ki ban sngewthuh shaphang ka ktien Khasi kham bha ban ia kaba kiwei pat kibym dei ki trai shnong ki batai shaphang jong ka. Ka kot hi ka pyni ba ka ktien, kano kano ka ktien ha pyrthei, ka don la ka shynrong. Kane ka kyrteng *shynrong* kam dei ban pyndum jingmut ia ngi. Haba shna ïing shna sem ki Khasi ki pynïeng shwa ia ka shynrong kum ki rishot, ki shankhung bad kiwei, nangta ki ker kynroh bad shna kamra katba don kam. Dei ban pule ia ki shynrong ba pher ka ktien thoh jong ngi na kata ka nuksa. Ha ka lynnong 1 yn pyni kumno kawei ka kyntien (*word*) ruh ka don la ka shynrong. La sdang ban pyni ia kane naduh ka snem 1980 mynba la pynmih ia *Ka Histori Ka Ktien Khasi.* Ki nonghikai kiba batai ia ki lynnong ba phér kato ka kot ki la iohi da lade hi ia kaba ka ktien thoh jong ngi ka don ban tyrwa. Bun na ki nonghikai ha sor Shyllong kiba la sngewthuh lpa ia kane ka

phang thymmai namar ki la ioh lad ban sngap ia u nongthoh halor baroh ki mat ba don ha kane ka kot.

Ha kaba pynkhreh ia kane, la hap ban pule ia ki jingbatai shaphang ka ktien thoh jong ngi naduh ka snem 1846 haduh *Ki Verb Khasi* ia kaba la pynmih ha ka snem 1990. Ka long ka jingiaid lynti ba sngew tynnat wat la ka jrong. Dang don shibún ki phang ba dei ban iabatai shaphang ka ktien jong ngi; hynrei ha kane ka kot la jied tang khyndiat eh, tang phra tylli ki mat, ban lam ksai ia kito kiban wád jingtip kham bniah hadien ha ka jingpule kaban pynioh ia ki kyrdan ba kum ka *master of philosophy* lane *doctor of philosophy.* Da kine ki kyntien, ngan lam lynti sha kaba don ha kawei pa kawei ka lynnong jong ka kot.

Ha ka lynnong 1 la thoh khyndiat eh shaphang ka *literature* bad ka ktien. La leh ia kane ka kam namar ba dang bún ha ki lúm Khasi–Pnar kiba pyrkhat, lehse khlem ngeit, ba kine ar tylli ki subject ki thew ia kajuh. Teng teng la khot *literature* bad teng teng pat *ktien.* Ka lynnong ka iathuh hi shaphang ia lade ynda pule ia ka baroh kawei.

Ha ka lynnong 2 pat la khmih bad bishar ia ki dak thoh jong ngi. Naduh ka spah snem ba khatkhyndai la ïohi ba don ki Vowel ia kiba ym shym la pynrung ha ka ABK lane *alphabet* jong ngi; hynrei haba thoh pat ngi pyndon kam ia kita kiba jah ruh. La pyni nuksa tang khyndiat eh ba ka kot kan ym rben than. La pyni ba la dei pór ban sngap ia ki katto katne ki riew pyrkhat ban pyndon kam sa ia ki dak ba jah. Ia ki daw ruh la kdew ha ka lynnong.

Kaba don ki dak thoh, tang 23 tylli, ruh ka dang pynshitom jingmut ia ki nongthoh. Namar kane ka daw, ha ka lynnong 3 la pyni nuksa kumno lah ban spel (lane sper) ia ki kyntien. La pyni ruh ba ngim dei ban thoh kumba ngi

kren ha la ïing, bad ia ki daw balei ba ngim dei ban leh kumta. Kaba ki nongpule kin lap ka long kaba kham thymmai : ym dei ki consonant kiba pynjlán ia ka sur lane sawa; hynrei dei ki vowel.

Namar ba don bún ki samla pule kiba pynsnoh ia ki kyntien kiba dei ban pynkhlad, don ka lynnong 4 kaban lam lynti sha ka jingjop haba ngi thoh Khasi.

Ha ka lynnong 5 pat la pyni ia ka rukom pynmih kyntien thymmai da kaba pynïar sha ka diang, tynsat hapdeng lane bynrap sha ka mon jong ka *trai.* Ka nuksa ba pynïar sha ka diang ka long : *im, pynim, jingpynim.* La batai ia kiwei ki nuksa ruh.

Ka jingthmu ba kyrpang ka long ban batai ia ki phang ha ki lynnong 6 haduh 9. Haba ka ktien ka pyni lynti, la batai ha ka rukom ba suk ban sngewthuh. Nga ang núd ba baroh kiba pule ia ka kot kin da duriap ia ki mat ba la batai.

Ha kane ka kot, ki nongpule kin lap kumne: ia ka *word* ki English la thoh *kyntien,* ia ka *language* pat *ktien.* Ban sngewthuh bha ia ka kot, ia kine ki kyrteng dei ban buh lpa ha ka jingmut.

Don ki dustur thoh ia kiba ki nonghikai kin iathuh haba ki batai ia ka kot; hynrei sngew dei pór ban iathuh ia ki nongpule kibym leit kolej ne university shuh namar ki la dep leh kumta.

(1) U dak * u kdew ia kabym beit namar ym don na kiba kren ia ka ktien thoh ba kren kumta.

(2) Lada u symbol (–) u mih ha khmat ka kyntien, ka mut ba ia kata la dei ban pynsnoh bad kaba ha shwa

ia ka. Lada mih pat kum *-pyn-*, kata, ha khmat bad hadien ka snap, ka mut ba ia kata ka snap la tynsat ha pdeng kum *jingpynim,* ba ym long pynkhlad. Lada u mih hadien pat kum *pyn-* ka mut ba dei ban pynsnoh ia kata ka snap bad ka kyntien trai : *pynleh.*

(3) Ki dak khyrwait lane *italics* ki kdew ia lai tylli ki mat: (a) ba kata ka kyntien ka long ka mat ka jingbatai; (b) ba ka dei ka kyrteng nongwei; bad (k) ba ka dei ka kyrteng ka kot.

(4) Haba don dak jingkylli ha khmat ne haneng ka kyntien ka mut : (a) ba lah ban iatai nia la ka beit ne kam beit ban thoh kumba ai nuksa; (b) ba ngi kylli kaei ka kyrteng jong kata ka kyntien thymmai, kum ha ka lynnong 5.

(5) Haba shim na kiwei pat ki nongthoh ia kaba palat 25 kyntien la thoh harum da kaba pynlait jaka war kumta saw dak ei ei. Nuksa lynnong 8.

Bún ki kyrteng ki mih ha ka kyrteng English. Ka daw ka long ba ym pat don na ngi hi kiba ai kyrteng Khasi ia kito. Ia kiba lah ban iohsngew ia ka sawa ba lah ban pynlong Khasi lane ba ki nongpule ki la mlien, la spel Khasi noh. Ym dei ban sngew phér, namar ka Greek ruh ka kynnoh kumba kynnoh ma ngi.

Ngan kdew tang khyndiat kumban buh jingkynmaw : bún na ki 29 ngut kiba iashim bynta ha ka jingpule ba ngi ai kyrteng "Khasi Language Teaching" (lane, ka jinghikai ia ka Ktien Khasi) naduh 7. 1. 91 haduh 6. 2. 91 sa St. Edmund's College kiba jied ban sngap jar. Nga shim kumne : (1) ba ki pdiang, (2) ba kim sngewthuh; (3) ba kin sa thoh ia ka jingbatai ba kham jwat ban ia kaba la

thoh ha kane ka kot. To ngin iadon bok lang lada ka long kum ka (3) ba la kdew.

Khatduh eh shwa ba phin pule ia ka kot, ngan shim ba ka jingthmu ka jop lada ka kot hi ka pynshai ia kaba dum; hynrei lada ka pyndum ia kaba la shai lpa ngi dei ban kylli (a) balei ?; (b) hato u la thoh bakla ? bad (k) kumno yn leh nangne hadien ?

H. W. STEN

"GRATUS"
New Kench' Trace
Shillong 793004
March 6, 1991

**:

Ki Lynnong

****

1. *Ka Literature bad ka Ktien*

I.

Ka literature bad ka ktien kim dei kijuh. Ka ktien ka don beit ha kano kano ka jait bynriew kabym don kot don sla ruh. Dei ka kot ka sla kaba wan hadien.

Ka literature ka mih na ka jingpyndon kam ia ka ktien. Ka pyniajan ia lade bad kaba ngi lam ngeit namar ba u nongthoh u iathuh shaphang ki kam ki briew ba u la ai kyrteng kiba im, kren, trei kumba ma ngi kiba im shisha ngi leh.

Lah ban lap ia bún ki jingbatai shaphang ka literature; hynrei ki nongthoh ki batai kat kum ki kamram ba ki khmih lynti lane iohi ba ka pyndep. Kiba kwah ba kan pyni lut ia ka jinglong ka jait bynriew kaba kren ia ka ktien ha kaba la thoh ia ka, ki batai ba ka dei ka ïit khmih ha kaba ngi iohi ia ka jingim, kam, bad rukom pyrkhat ki briew kiba im ha ka juk kaba u nongthoh u jied ban pyni.

Katei ka nia ka ïeng, tang ba don ki kyndón. Kawei ka long ba uta u nongthoh la ia ka poitri, novel ne drama u la pule bha ia ki kot kiba iadei bad ka juk ba la slem bha shwa ban kha ia u. Lada u pyni tang ia kaba thohmut thohmat ngin ioh ia ki poim kiba kum *Ki Sngi Ba Rim u Hynniew Trep* lane ka *Hamsaia ki Por* ha kiba ngim lah ban seng nongrim ia ka histori ka jait bynriew ha ki sngi ba khlem kot. Uba thoh ia kaba u iohi bad iohsngew shisha u pynpaw ia ka jinglong ka jait bynriew ha kito ki mat

ba u pyni, kum ha *Ka Shangkhawiah ki Rang.* Ka literature kaba iathuh lpa ia kaban jia kam lah ban long ka ïit khmih jong ka jait bynriew, wat lada ka biang ha baroh kiwei pat ki bynta jong ka jingbishar.

Kawei pat ka kynhun nongbatai ka shu pynheh ia kaba u Matthew Arnold u batai shaphang ka poitri; bad kata ka long ba ha tynrai eh ka dei ka jingbishar bniah ia ka jingim. Haba bishar bniah, ia kaba long shisha ruh ngi pynpaw; ia kabym long ruh ngi leh kumjuh. Ka biang lehse ban ong ba ki poim kum *The Rape of the Lock* da u Alexander Pope bad *Absolom and Achitophel* da u John Dryden ki bishar ia kaba ki iohi lane iohsngew. Hynrei ki bishar tang ia khyndiat ki briew ha ka jait bynriew, ym ia baroh. Lada ngi pdiang ia kane ka jingbatai, ngi lap khyndiat khynsoit na ka jingim briew ha "U Lyoh" jong u Soso Tham, bad ha "U Nongtem Duitara" jong u Bronath Thangkhiew.

Kaba ngi ban lah pyrkhat ka long ba u nongthoh literature um dei u nongbishar uba lah ban bniah. Haba u lam leh kumta kum ha ki dkhot ba u Soso Tham u kynthoh ia u Sib Charan Roy, u leh tang ia uta uwei u briew ym ia baroh ki Khasi ba shong ha Umsohsun. Kumjuh ruh kumba u Bronath Thangkhiew u lah : u shim tang ia kito kiba u iwit bad kiba u pdiang. Ngi lah ban pynkut nia halor kane ka jingbatai da kaba shai : kam bishar ia baroh ki nongpule.

Ngi kdew tang ia kaba u nongthoh literature u bishar ia u thngiat ha khmat kiwei bad ngi klet pat ia uba tip ia ka khung ha la ka met. Ngi kwah ban pynkut nia thik kumba la leh; hynrei lada kum kata ka jingkylli ka mih, ngi lah ban kdew shuh sa khyndiat. Ngi lah ban tyrwa ba u nongthoh ia kano kano ka kot kaba dei ka literature u dei u kritik ba nyngkong eh jong u hi; lada kumta uta u nongthoh u kwah ban pynpaw ia ki katto katne ki jingbakla

jong u ha ki por ba u dang khynnah lane dang samla haba u peit ia ka pyrthei da kumwei pat. U thoh kumba pyni ia ki nongpule ba ki lah eh ban kiar na kita ki jingbakla. Lada u pynpaw ia ki kam ba bha jong u ruh, ka jingthmu jong u hi ka long ban pynshlur ia kiwei ha ki kam ba dei iaroh. Lada kumta, kata ka jingbishar jong u ia lade ka don kawei pat ka jingmut.

Dei hangne ba ngi pynieng nia ba katei ka jingbatai ba la shu pynheh na ka jong u Matthew Arnold kam biang ia baroh. Kumta katei ka nia ba mih na kaba lah ban long ba u nongthoh u bishar ia lade ka lam pynban sha kawei pat ka jingbatai ia ka jingmut ka literature : ka dei ka jingialap bad jingmaham ia kiwei lane *literature of propaganda.* Ka literature ka don ia kane ka jinglong ruh. Ka ialap ban pynıar ia u púd ka jingbha; ka ialap ruh ban kiar na ka jingsniew. "Kaba beh ia ki nongshun" da u John Roberts ka long ka nuksa ban lap ia kum kane ka jingmut; hynrei don bun kiwei pat ki jingthoh kiba hap ha kane ka jingbatai.

Namar ba don ki kot kiba iathuh ia ngi ia kaba ngi lah ban iohi ha ka jingim ba man ka sngi, don ruh ka jingbatai ba ka dei ka jingpynpaw ia ka jingim da kaba pyndon kam ia ka ktien (W.H. Hudson 1970: 10). U nongthoh ia kum kata ka kot u thoh ia kaba u iohi, mád, bad ia kaba ki briew ki pyrkhat ia kano kano ka bynta jong ka jingim. Ka dei ruh ha katto katne ka jingpynpaw jong u nongthoh ia kaba u sngew ha lade. Kane ka jinglong ka literature ka paw kham shai ha ki lyric, sonnet, elegy bad ki poim ha kiba u nongthoh u pynpaw ia lade; hynrei ka duna shibun ha ki drama bad novel. Ar tylli ki nuksa na u Soso Tham ki long "U Phlang Jyrngam" bad "Ka Lyer ka dang Sieng." Namar ba ka pynpaw ia ki katto katne ki bynta ka jingim la ia ka jong u nongthoh ne ia ka jong kiwei pat kiba u iohi

man ka sngi, ka literature ka batai ruh ia kata ka jingim. Hynrei la ka pynpaw ne batai, kam lah ban pynpaw lut, ne ban batai lut namar u nongthoh u hap pynrit ia ka jylli jong ki tyngshop – puron ba u la jied. La kumta ruh ngi iohi khyndiat khynsoit ia ka jingim briew.

Lada ngi pyni nia, ngin lap ba ym don kawei ruh ka jingbatai kaba pynhun ia baroh. Sa kawei ka jingbatai ngi dang lah ban buh jingkynmaw. Ka literature ka dei ka dustur thoh kot lane *literary culture* jong ka jait bynriew da kaba pyndon kam ia la ka ktien. Haba kren ha ka rukom kaba pyrkhing bha tang ka poitri, ka drama bad ka novel kiba lah ban long ka literature ba paka. Ha ki sngi jong ngi, ngi lah ruh ban shim ia ka jingbishar bniah ia kano kano na kitei ba ka long literature; hynrei don kam ia ka Adjective ban iathuh ia ka kyrteng jong ka. Namar kata ngi pule lane iohsngew shaphang kita ki *critical literature;* hynrei kam long kumba ngi lap ha ka poim bad novel namar ka jingmut dur kam don jaka kumba ha kitei ki lai tylli ki jait kot. Ngi lah ruh ban kynthup ia ki ese bad ia ka jingthoh shaphang ka jingim u briew kaba ngi tip kum ka *biography* bad *autobiography.* Haduh katno kine kiwei pat ki dur ka thoh kot ki long literature, ka shong shibun ha ka jingpyrkhat ki nongpule. Ka daw ka long ba ha ka ese, ka biography, bad autobiography ngim iohi ia ka jinglaitluid ka jingmut jong u nongthoh kaba ngi iohsngew ba ki English ki khot *free play of mind.* Hynrei ngi khmih lynti shibun ha ki poim, novel, bad drama. Kata ka long ba ka jingpyndon kam ia ki jingpyrkhat ki nongthoh kin long ha ki kyntien ba don burom bad akor. Dei hangne ruh ba ki kot ba ngi thoh ki ioh jingpynrem ne jingiaroh. Ngam mut ba kane kan long ka kynja aiñ ha baroh kiba thoh kin leh kumta; hynrei ka jait bynriew Khasi ka kwah kumta. Balei ka leit long kumta ? Ngi lah ban kylli. Ka jubab ka long ba ia ka literature lane dustur thoh kumba la kdew, kam mut

ba ki nongthoh ki kwah ban sngewthuh ki mrad, ki sim, ki dohkha lane ki puri blei. Baroh ki nongthoh ki thew sha ki briew. Haba don shibun ki briew, ngi khot jait bynriew. Dei hangne ba ngi lah ban pynïeng nia ia kane ka jingbatai ba ka literature ka dei ka dustur thoh kot. Lada ka jait bynriew ka pdiang ka la kylla *culture* namar kata ka long dustur.

Nalor kaba la pyni ba kan long dustur thoh ha ki sngi jong ngi, u nongthoh u dei ban don ka buit thoh lane *technique* kaba pyniapher ia u na uwei pat u nongthoh. Ha kaba pyndon kam ia kata ka buit ki nongthoh ki bsiap ruh ia ka philosophi jong ki ha ki kot ba ki thoh, la da kaba kren hi ne lyngba ki tyngshop - puron.

Haba ka don kat kitei ki jnit ki jnat la lah ban ong ba ka literature ne dustur thoh kot ka long ka jingpyndon kam ba sei soh ia ka ktien ban pynpaw ia ka jingmut ba u nongthoh u don.

Na ki khyndiat tylli ki jingbatai haneng, ngi sngewthuh ba ka literature ka don ki kamram ban pyndep. Ki kamram ki paw ha ki nongpule kat kum ka jingang núd jong ki. Kumta ka jingiohi ruh ka iaphér. Don ki nongpule kiba wád ia ka jinghikai shaphang ka jinglong ba bha kumba wád u Owen Rowïe. Kiba kum kita ki nongpule ki wád ia ka nuksa ka jingim ba bha haba ki pule ia kano kano ka kot. La slem la ban ia kane da u Plato ki Greek. Don pat kiba iohi ba ka literature ka pynsngewbha lane pynsngew tynnat ia ki nongpule. Don kiba wad ban pule ia ka kot ba kaṅ pynbyrngia ia ki. Lada ka leh kumta, ngi lah ban ong ba ka pynbyrngia ia ngi haba ngi hap ban pynlut ia ka pór. Ka pynsngew tynnat namar ngi pule shaphang ki briew ne kiei kiei kiba ngi sngew kumba ngi ju iakynduh bad kum kita. Ka poitri pat ka don ka bór ba phér namar ki nong-

thoh ki thoh ia ki poim jong ki ha ki pó ba phér ka jingim.

Khatduh eh, lada ngi pule tang ban ialeh eksamin, ka literature kam lah ban leh ia kano kano ka kamram ba lah ban kdew namar tang shu dep ia ka eksamin, la klet ia kaba la pule ruh. Hangne lah ban pyni nia ba ngi dei ban don la ka buit ban pule ia ka literature ba kan lah ban pynmyntoi ia ngi ha ka jingmut jingpyrkhat.

Ka dustur thoh ka don la ka shynrong kaba iaphér na ki shynrong ka ktien ia kiba ngin iapule kham hadien. Ha ka literature ngi kren shaphang (1) ka plot, (2) ka khana, (3) ka buit iathuh khana, (4) ka buit jied ia ki kyntien, (5) ki kam ba u nongthoh u ai ha ki tyngshop – puron jong u, (6) ka jingiadei kata ka jingthoh bad kano kano ka juk; (7) ka phang pdeng jong ka, bad (8) ka jinglong jong ka. Ngim iakren ia kum kitei ki mat haba ngi pule lane batai shaphang ka ktien.

II

Ka ktien ka long kawei na ki atiar ba ngi ki briew ngi don ban iasngewthuh uwei ia uwei pat ha kano kano ka jait bynriew. Ha ri Khasi ngi kren da ka Ktien Khasi; bad ka ktien jong ngi ka long ka atiar ba don bor hapdeng jong ngi. Ngi ong *kawei* ha ka jingbatai namar ngi lah ban pynsngewthuh ia kiwei pat khlem kren ei ei kum kaba kaweh kti u pulit, lane ba u put wisil; da kaba pynkhih shyntur, khmat, khmut, lane kano kano kawei pat ka dkhot met; lane wat ka rukom long ka khmat baroh kawei lah ban pule la u briew u sngewbha ne sngewsih. Kaba ktah da ka kti ruh ka don ka jingmut ba lah ban sngewthuh da uba shah ktah. Kine kiwei pat ki lad ai dak kim long *ktien.* Ka dawa ia uba ioh ia ka dak ban shai ki khmat namar uba

matlah um iohi ei ei. Ka dawa ruh ia ka jabieng ba koit ba khiah ba lah ban pule ia ka dak tang da kaba ktah da ka kti. Ngi lah mynta ban pynïeng nia ba ki dak bad ka ktien ki iaid kam tang ha kiba sngew bad iohi. Nalor kito ki dak lane khubor ba lah ban ai da kaba shu pyniadei ia ki dkhot met, don shuh ki kynja symbol na ka bynta ka ktien kum ka buit phah telegram bad ki dak stenography. Kim long ktien, hynrei ki long tang ki symbol kumba batai u D.A. Wilkins (1982: 1).

Ka ktien ba kren mano mano ka mih na ka shyntur. Haba ngi kren ngi ai khubor ia u nongsngap. Ka khubor ka lah ban long ba ngi iathuh ia u kumno ngi sngew; ka lah ruh ban long ba ngi kwah ban tip la u shait u khlaiñ; ne ba ngi kwah ei ei na u: ki jingtip shaphang jong u ne shaphang kiwei pat. Ha kane ka synjuk *kiwei pat* ngi kynthup ia ka shnong ka thaw, ka ïing ka sem ne kano kano ka jingjia shabar na u lada u tip ia kaba ngim tip. Hangne ruh ngi dei ban phai biang sha kaba la thoh haneng ba ym baroh kaba mih na shyntur kaba long ktien. Don kiba syngkhor haba thiah; kiba synriah haba pang khlieh; hynrei kito kim long ktien satia. Te kaba kum kano heit kata kaba mih na shyntur kaba long *ktien ?*

Ban long ktien, kaba ngi iakren ka dei ban long kaba iasngewthuh ha la ka ri bad baroh ki trai shnong ki iasngewthuh kumba ngi mut. U nongwei uba la shah hikai bha ia kata ka ktien ruh u lah ban ioh ia ka dak ba ngi ai. Lah ban ai nia ba ia kito kiwei pat ki lad ai khubor ruh ngi lah ban nang da kaba pyrshang ban sngewthuh.

Ia kata ka ktien ba iasngewthuh lah ban kren bad ban pynpaw da ki jingthoh; hynrei kiwei pat ki lad ai khubor kim long kumta : kim don consonant lane vowel ba biang ban buh jingthoh ia ki; kim don ka jingheh lane jingrit ka

sur kum ha ka jingkren ba da mut. Ha kaba kren ngi lah ban sngewthuh na kano ka dong ka ri ki nongkren ki wan; bad ka ai khubor ruh ia ka kyrdan jong ki nongkren. Ia kane ngi lah ban iohi nuksa na ki film bad drama. Tang kum ia kata lah ban buh jingthoh da ki dak ba iapdiang lang. Ka jingthoh da ki dak, batai u David Crystal (1971 : 241) ka long ka jingpyrshang ban pynwan beit ha ki dak ia kawei pa kawei ka kyntien ba kren.

Shwa ban iakhmih shuh sa khyndiat ngi lah ban pdiang ia kano kano ka jingpynbna ba uwei pa uwei u nang ia ka ktien ba u lah ban kren. Ngi iohsngew teng khat ia ka jingkubur ba uei re uei u kham tam ban ia u Khasi lane ba u kren Khasi palat ban ia bun ki Khasi. Ñiuma, ngi ki trai shnong ruh ngi mut dur (lane, phohsniew) ba ngi tip ia ka ktien la jong, bad ngi lah ban batai shaphang jong ka. Kumno phi batai ? Ym dei kumba batai u Nissor Singh lane u Mondon Bareh ? Ym dei kumba batai uno uno u nongthoh *grammar ?* Na kitei ki nongthoh ba la ñiew kyrteng lah ban shim kawei ka nuksa.

(1) *U* bad *ka* ki dei ki article.

(2) *U* bad *ka* ki dei ki pronoun.

Uba pule linguistics u kylli : ha kum kino ki shynrong sentens ba ki long kum ha ka (1) bad (2). Ki nongthoh grammar mynshwa ki lah ban pyni tang katne.

(3) U De u bam ja.

Na ka (3) kin batai shuh ba *u* ha khmat ka *De* ka dei ka article. U nongbatai shaphang ka ktien u kylli : la ka *u* ha khmat ka *bam* ka dei ne em ka article ?

Ngi ai ruh ka nuksa ka shynrong (2) ba *u* bad *ka* ki dei ki pronoun thik lehse kum *he, she.* U linguist u kylli la *ki* ka dei ne em ka pronoun.

Ba kano kano ka shynrong kan lah ban pynshai ha kiba ym kren ia ka ktien, dei ban iathuh thik kumba ka long ha ka Khasi. To ngin shim nuksa ia kiban ngat ha ka *translation.* Lada ngi shim ba *u/ka* ki dei ki article, lane ki pronoun kine harum kin pynshitom jingmut.

(4) For me he is good.
(Ia nga *u* bha)

Na katei ka nuksa (4) ngi iohi ba kitei ki *u* bad *ka* kim dei tang ki article lane pronoun; ki dei ruh kiwei pat ki kyntien. Khmih bniah ! U *u* Khasi u iaryngkat ruh bad ka *he is.* Shim shuh sa kawei.

(5) Jack loves Jil
(U Jack *u* ieit ia ka Jil)

Ki kyntien kiba pynmih jingkylli ki long *u ieit* (loves), bad ki long thik kum *u bam* ha ka shynrong (3) haneng. Kaba mut ba *u/ka* kim long article lane pronoun ha baroh ki jaka ba ki paw.

Hangne ngi lap ba katba ngim pat iatyngkhuh ia ka jingeh ngi dang lah ban mut dur ba ngi sngewthuh ia ka ktien la jong; hynrei ynda bishar ia *u ieit* bad *u bam* ha ki shynrong (3) bad (5) ngi lap ba *eats* ka mut *u bam* bad *loves* pat *u ieit.* Ha kawei pat ka shynrong *u/ka* ki dei *it.*

(6) Give it to me
(Ai ia ka ha nga) e.g. kot, sla, etc.
(Ai ia u ha nga) e.g. let, mawthoh, etc.

Na kitei khyndiat ki mat, ngi lah ban pynïeng nia ba kawei pa kawei ka ktien ka don ka jinglong kyrpang hangne hangtai kaba pyniapher ia ka na kawei pat. Ka long kaba phá ia la ka burom kum ki nongpule bad nongkren ia ka ktien ban pdiang tang ia kaba la batai naduh ka spah

snem ba la leit; namar ha bún ki mat ngim lah ban kyrshan ia ka jingbatai ha ki snem ba la leit.

Don katto katne ki jingkylli na neng ba don kam ban jubab ba ngin kynmaw haba ngi batai ia kiwei pat kiba sngewthuh lyngba ka English. (1) *u* bad *ka* ki long article haba ki ïeng ha khmat ka Noun; (2) *u/ka* ki long Pronoun haba ngim pyndon kam ia ka Noun; (3) *u/ka* ki wan ruh ha khmat ka Adjective bad ka Verb; (4) *u/ka* ki kynthup ia ka *is* haba ngi pynkylla ia katto katne ki kyntien sha ka English. Kaba dei ban kynmaw ka long ba haba ki long article (ym Pronoun), bad haba ki wan ha khmat ka Adjective bad Verb ki dei ki Determiner. Tang ki article bad sa katto katne ki kyntien na ka English (e.g. my, few, many, some, old, good, both, all, another etc.) kiba hap ha ka klas ba ngi khot Determiner.

La pyndon kam ia ka kyrteng *shynrong* haneng. Kane ka ialam ia ngi sha ka nia ba ka ktien ka don la ka shynrong. Haba shim lyngkot ka shynrong ka don ar bynta : (1) ka jingpynpaw, bad (2) ka jingmut.

La kdew ruh ba ngi pynpaw (express) ia ka ktien da ka jingthoh; hynrei shwa ba ia kano kano ka ktien yn lah ban buh ha ka jingthoh la pynpaw ia ka ha ka jingkren. Haba ngi kren ngi pynmih sawa na ka shyntur da ka jingtrei kam ki dkhot met kum u tangkro, thylliej, rmiang shyntur bad kiwei pat. Haba ngi sngap thuh bha ia ka sawa ba mih na shyntur jong ngi, ngin sngew shngaiñ ban iathuh ba lait noh ki *vowel* kiba lah ban sawa hi ha ki khep ba phér, kiwei pat ki kyntien ki don kam palat ban ia kawei ka sawa ban long kyntien. Te hangne ruh kane ka jingpynpaw haba thoh bad ka jingpynmih haba kren ka iathuh ba ki kyntien (words) ruh ki don ka shynrong. Kumno kumta ? Ngin da pule thikna da ki nuksa ban pdiang ia kane ka nia.

(8) ka

Ha katei ka kyntien don ar tylli ki sawa : /k/, /a/. Ia kawei pa kawei ka sawa ngi khot *phoneme*. Ngi don kam ar tylli ki phoneme ban long *ka*. Hynrei *ka* ka kylla *morpheme;* kata, haba la pyniaid kam lang ia u /k/ bad /a/. Ngi don kam mynta ia ki jingmut jong kitei ki kyrteng thymmai haba ngi pule shaphang ka ktien. *Phoneme* ka dei ka kyrteng ia ka sawa ba rit eh kaba pynlong ia ka morpheme. *Morpheme* ka mut ka kyntien ba rit eh kaba la pynlong da ki phoneme.

Lah ban pyrkhat kyrkieh ba *morpheme* ka mut *word* lane kyntien. Lada ngi shim tang kum ia kine ki kyntien harum, katei ka jingpyrkhat kam da jngai eh na ka jingshisha.

(9) (a) ka
 (b) u
 (k) ai
 (d) shim.

Kitei ki long tang saw tylli ki kyntien na kiba bún ha ka ktien Khasi kiba, lada yn buh ha ka English, . kin long kumne.

ka, u, ai, shim : one word
one morpheme

Kata ka mut tang kawei ka kyntien bad kawei ka morpheme. Ngi lah ban ai nuksa shuh kum; *ieit, doh, kren.* Hynrei kam long kumta kum ha ka nuksa (10) harum.

(10) (a) jingieit
 (b) jingdoh
 (k) jingkren

Baroh lai tylli ki don kawei pa kawei : kawei ka kyntien; bad ar ki morpheme. *Ieit, doh, kren* ki dei ki trai, ka *jing–* ka dei kaba shu bynrap lane teh ha kawei pa kawei na kitei ki trai. Kam lah ban pynmih ia kano kano ka jingmut da lade hi. Namar ba ka shah teh ha ka trai la khot ia ka *bound morpheme,* katba kitei kiwei pat ki long *free morpheme,* kata, ki long ki trai bad ki laitluid haba pyndon kam da kawei pat ka jingthmu. Da kumwei pat *jing–* ka dei ka prefix. Ka prefix ka pynkylla ia ka jingmut jong ka kyntien trai.

Ngi lah ban kylli : kumno pat ngin batai ia ka kyntien ba kum ka *jingiaieit ?* Dei hangne ruh ba ngi iathuh ba ka kyntien ruh ka don shynrong. Ka jingbatai kam da eh; hynrei shwa ban leh ia kata, ngin leh bha ia lade lada ngi sngewthuh ba ngi la rung sha u púd jong ka *morphology,* namar ka *affixation* (ngin lap harum) ka hap ha kata ka jingpule. Ban lyngkot, *morphology* ka mut ka jingbatai ia ka jingpynbeit ia ki kyntien ha kano kano ka ktien. Te ngi lah mynta ban khmih ia kum kitei ki kyntien : *jingiaieit, jingiashun* etc.

(11) jing– : prefix, ba la tynsat ha khmat,
– ia – : infix, ba la tynsat ha pdeng,
– ieit : Ka kyntien trai.

Ia kiba kum ha ka (10) bad (11) ngi khot *morphological structure,* ka shynrong kat kum ka morphology jong ka ktien. Ia ka jingpule ia ki sawa ba ki dak ki pynmih pat ngi khot *phonology.*

Kumta kawei na ki jinglong ka ktien Khasi ka long ba ia ki kyntien ba mih na ka trai (lane, *root*) la pyniar sha ka diang ym sha ka mon kumba ha ki katto katne ki kyntien ha ka English.

Ngim lah ban pyrkhat ia kano kano ka sentens khlem da shim ia ka jingmut jong ka. Kumta kawei pat ka bynta jong ka shynrong sentens ka long ka jingmut lane *meaning*. Ka jingpule bniah ia ka *meaning* ruh ka don, bad ngi tip ia ka kum ka *semantics* ha ki kot pule jong ngi. Dei ha ka jingmut ki kyntien ba ngi pule lane iohsngew na u nongkren ba ngi sngewthuh aïu u kwah ban iathuh sha ka pyrthei. Ka jingpule bad jinghikai ia kano kano ka poim ba la thoh bha u briew ka dawa ia ka jingtip ba thikna ia ka jingmut.

Ha ka jingmut lane *meaning* don shuh ki syrtap ba ki riewstád ia ka ktien ki lah ban batai. Lah ban kdew ia saw tylli kum ki nuksa ba kham suk, bad ieh ia ka jingpule ba kham bniah ha ki nongwád jingtip ban batai lut ia ki. Ban ym bakla haba pule ha ka English, yn buh beit da ki kyrteng ba lap kloi na kano kano ka dikshneri.

(a) *Synonymy*. Kane ka mut ka jingiasyriem lane jingiadei kijuh ki jingmut; kum ka nuksa, ki kyntien ba la buh laiñ ha kjat ki mut ia kajuh.

(12) (a) U dei u *bieit*
(b) U dei uba *duna jabieng*
(k) U dei uba *kulmar khlieh*
(d) U dei ubym *da biang eh ka jabieng*
(e) U dei u *lamwir*.

La ki kyntien ki iasyriem ha ka jingmut, ki don ruh ki jingiaphér. U *bieit* bad u *lamwir* ki ïaphér, namar ba ka kyrteng ba ar kam shym mut tang ba u briew ba ngi kdew u duna khyndiat ka bór sngewthuh hynrei ba u la lamwir shisha kat uta u *lunatic* ki English. To ngin khmih sa kawei ka nuksa.

(13) (a) Ngi *buhrieh* ia kaba u la leh
(b) Ngi *set* ia kaba u la leh.

Ha kane pat ka nuksa ki verb *buhrieh* bad *set* ki mut kumjuh. Don namar kata ar jait ki *synonym* : kaba dap kum ka (13), bad kaba shu iajan kum ka (12).

(b) *Antonymy.* Kane ka dei aiñ kaba pyniapher, kata, ha kaba kawei ka kyntien ka iapyrshah ia kawei pat ha ka jingmut kum ha kane ka nuksa.

(14) (a) U khynnah ba *bha*
(b) U khynnah ba *sniew*

Ngi lah ban thoh ka kot kaba tang ia kum kine. Ki khyndiat tylli ki nuksa jong ki antonym ki long :

(15) u – ka
sngaid – raikhoh
jrong – lyngkot
ngan – ngam
un – um

Kaba ngi iohi ka long ba ka kyntien ba ar ka pyrshah ia kaba nyngkong.

(k) *Polysemy.* Kane pat ka bynta jong ka jingmut ka shah ba kawei ka kyntien kan don bún ki jingmut kat kum ka phang ba ngi kren.

(16) (a) Kpu : pumaloi, pukhleiñ, pudoh, doh kpu, shun kpu.
(b) Saw : sia saw, ïing saw, saw tylli, riew saw saw.

(d) *Hyponymy.* Kane pat ka mut ka jingkynthup ia ka jingmut jong kawei ka kyntien ha ka jingmut jong kawei pat. Ngin shim lai tylli ki nuksa ban plie lynti ia ki nongpule ban wad hi.

(17) (a) briew
U rangbah, u samla, u khynnah, u khun lung ruh ki dei ki briew.
(b) ïing
ïing trep, ïing dulan, ïing mane.
(k) syntiew
baroh ki syntiew ha la ki kyrteng ki hap hapoh katei ka kyrteng : kuláb, myngngor, lyngskaw etc.

Kawei pat ka jinglong ka ktien ka long ba kam shah ba ngin bujli jaka ia ki kyntien katba ngi kwah. Ngim pdiang ban thoh kum ha ka (18) harum.

(18) * nga ja bam
* ja bam nga

(19) U Je u shoh ia nga
* U nga u shoh ia Je

U dak * u dei u symbol ia kabym beit. Don pat ki kyntien kiba ngi lah ban bujli jaka.

(20) Phin leit shano ?
Shano phin leit ?
* Phin shano leit ?

Ka ktien ka don shisha bun ki jinglong. Sa kawei pat ka long ba ka kloi ban shim kylliang na kawei pat kumba long ma ngi ki briew. Ka ktien Khasi ka la shim kylliang na bún kiwei pat. Kito kiba ngi lah ban sngewthuh khlem da iatai nia ki long : ketli, tipot, sha, shini, radio, kamera, khulom, let. Lada buh jingkheiñ ia ka jingshim kylliang ka ktien Khasi na bar, kawei ka lynnong lane kot la dei ban ai tang ia kane.

Ngi la pyni ba ha bún ki sentens ngim lah ban bujli jaka ia ki kyntien. Ka daw ka long ba ki nongkren kim pdiang : ki sngew wit wat haba don ba kren Khasi kum :

(21) * Jong ma nga khun shi bun akor don

– Kane ka mut ba ia kaba ka jait bynriew ka pdiang, "ngi shim ba ka beit; ia kaba ka kyntaid ka bakla.

Ka ktien Khasi lei lei tang shu pynkylla ia ka sur kren, ka jingmut ka pher. Don kibym pdiang ba ka sur (tone) ka batai. To ngin peit ha kum kine.

(22) Phin leit ïew.
Phin leit ïew ?
Phin leit ïew !

Ym dei ki dak (.), (?), (!) kiba batai namar u nongkren ubym tip ia ki um pyrwa. Dei ma ngi kiba la nang thoh kiba pule lyngba kito. Ka sur (tone) ka batai.

Kaba ngi sngew beit haba kren kam beit haba thoh. Kane ruh ka dei ka jinglong ka ktien.

(23) Hakisngi jongngi

Haba ngi kren ki kyntien ki mih thik kum katei ka nuksa hynrei haba thoh pat, ki nonghikai ki sngew wit ia ka jingbieit jong ngi. Ki don ki nia ban ym ai nong ia ngi lada ngi thoh kumtei haneng. *Ha* ka dei ka Preposition, *ki* ka Determiner, *sngi* ka Noun, namar kata ka daw ym dei ban thoh lang ia ki hajuh. Ha kajuh ka rukom, *jong* ka Preposition, bad *ngi* ka Pronoun, ym dei ban thoh hajuh kumba don kiba thoh kumtei thik khlem sngewthuh ia kaba ki leh. Ba ki nonghikai kiba sngewthuh ia ka ktien Khasi bad ka aiñ thoh ia ka kin sngewbha ynda ngi nang ban thoh kumne.

(24) Ha ki sngi jong ngi.

Kane ka mut ba nalor ba ka ktien ka don sur, ka don ruh ka aiñ pyniasnoh bad pyniakhlad ia ki morpheme. Ngi khot ia kata pat da ka *word juncture.*

Ka ktien ka don la ki kamram. Nyngkong eh ka iathuh ia ka pór ba la leh lane yn leh ia ka kam. Kane ka nuksa kan batai ia kata.

(25) (a) U thiah

(b) U dang thiah

(k) U dang shu thiah

(d) U la thiah

(e) Un sa thiah.

Ha ka (a) u briew ba ngi don kam u thiah, ngi tip ba u la leit thiah katto katne pór mynshwa. Ha ka (b) uta u briew uba la thiah la kham slem u dang thiah sah, lehse, wat haba la dei ka pór khie. Ha ka (k) uta u briew u dang shu rung sha kamra thiah bad ba u dang shu thiah. Lah ban kyrsiew ruh lada ngi dawa. Ha ka (d) u la leit thiah la kham bit; bad ha ka (e) pat um pat thiah hynrei un sa thiah ynda u la dep kam.

Ka ktien ka teh song ia ka jait bynriew kaba kren ia ka. Ngi pyniaid ia kano kano ka sorkar da ka ktien; ngi pynshai haba ngi hikai ne batai ia kiwei da ka ktien (kano kano ka ktien ba iasngewthuh lang). Ka ïing kan pait, ka hima kan pait lada ym iasngewthuh ia kaba iakren. Dei na kane ka daw ruh ba ngi kren da kaba pyrkhat. Ka ktien ka sop spaiñ ia ki jingmong, bad ka pynmong ruh. Ka ktien ka pynkhyllew bad pynjew. Ka shong ha ki nongkren ban jied aïu ki kwah ban leh haba ki kren. Kum ka atiar ba iasngewthuh lang, ym pat don kum ka ktien. Baroh kiba im ha kajuh ka shnong Khasi ki iasngewthuh da ka ktien Khasi. Namar kata ruh ba ngi don kam ban pule shaphang jong ka.

Ban buh jingthoh ia ka ktien ngi kwah ia (a) ki dak; (b) ka aiñ spel ia ki dak; (k) ka aiñ pynkhlad; (d) ka aiñ pynsnoh, bad (e) ka pynmih kyntien thymmai.

2. *Ki Dak Thoh*

Ki dak thoh kiba ngi ju lap ha ki kot ba ngi hikai ia ki khynnah rit haduh mynta ki dei kine harum. Ngi lah ban khot ia ki da ki ABK, namar ka kyrteng *alphabet* ha ka English ruh ka mut tang AB lane *alpha beta.* Yn buh ruh ia ki sawa ba mih na ki. Ngi dei ban buh jingmut ba kane ka jingpule kam mut na ka bynta ki khynnah rit; bad ym dei ban tynñian ha ki katba ki riewstad bad ki bor sorkar ki sngew dei ban leh kumta.

Dak	*Nuksa*
Aa	ai, ja
Bb	ba, ngab
Kk	ka, tok
Dd	don, mad
Ee	em, me
Gg	gospel, beg
NGng	nga, ang
Hh	ha, ah
Ii	ing, ngi
Ïï	ïing, khaïi
Jj	ja, sieij
Ll	la, Ol (kyrteng briew)
Mm	ma, am
Nn	na, nan
Ññ	'ñi, aiñ
Oo	ong, to
Pp	pa, ap

Dak	*Nuksa*
Rr	ri, thir
Ss	sa, jlis
Tt	to, ot
Uu	ur, khru
Ww	wan, shaw
Yy	ynda, pyndam

Naduh kine ki shiphew snem ba la lah, la don ka jingsngew khamtam na ka liang u L.G. Shullai, W.R. Laitflang bad kiwei ki rangbah ba la dei por ban ai jaka ia kine de ki dak thoh ha ka ktien Khasi : C, F, Q, V, X, Z namar don bun ki Khasi ruh kiba don ia kitei ki dak ha ka kyrteng jong ki. Lada thoh ha ka envelop kumne : "Mr. P. Lyngdoh, Mawkhar", ka shithi kan ym poi sha i bah Friday Lyngdoh.

Haba ngi thoh paidbah ngi don hynriew tylli ki vowel : a, e, i, o, u, y. U Ÿ um lah ban pas ia ka jingtynjuh ban long vowel. Shuh shuh, lait noh u *Y* kiwei pat ki vowel ki don palat ban ia kawei ka sawa; namar kata, kine ki dawa ia ki nuksa na kaba ngi kren.

a kum *ai, ja*

à *la, ja*ka (la, kum nga *la* leit)

a wád, mád, thád

Ka nuksa ha kaba ngi iohsngew ia baroh lai tylli ki sawa u *a* ka long : *U là wan wád jàka.* U à u iaryngkat malu mala bad u (ʌ) ha ka phonetics, u *á* pat ba u [a :]

e tep, pep

é hér, phér

o ot, to

Ó pór, khór

i tip, kit

i briw, tiw (kumba spel ha ka spah snem ba khatkhyndai. Mynta ngi la pyndon kam da ki dipthong *ie*.

u khun (ka Verb)
ú khún (ka Noun)
y ynda, pyndam.

Kaba la iatip baroh shi katta ka long ban phiah ia ki sawa jong san tylli ki vowel ia kaba lyngkot bad jlan. Ha kata ka rukom ia kine la ñiew lyngkot : a, e, i, o, u bad ia kiba sawa jlan pat la thoh kumne : á, é,í, ó, ú.

2.2. KI VOWEL KAT KUM KI SAWA

(1) Kat kum ka jaka ba jrong eh haba rah ia u thylliej ha ka dohlen (palate) ngi ioh ia kine ki vowel : i í a á e é bad ia ki ngi khot ki *front vowel* namar ka sawa jong ki ka mih shabar; ia ki *o ó u ú* pat ngi khot *back vowel* namar ka sawa haba kynnoh ka mih na trai u thylliej kumba tan sha dien. Ka nuksa ka long *tlór, kyndón, súm.* Ia u *y* ngi khot *central vowel* namar ka sawa ka mih hapdeng ka *front* bad *back* u thylliej.

(2) Ki riewstad shaphang ka sawa ki la buh kyrpang ia kitei kijuh ki vowel kumne : *i í y u* ki dawa ba ngin pynrit ia ki rmiang shyntur haba ngi kynnoh ia ki. Haba ngi leh kumta ngi pynrit ia ka shyntur kumba khang ia u thylliej ba un ym khih jaka; namar kata, ha ka English ngi tip ia ki kum ki *close vowel.* Haba kynnoh ia u *e* bad u *o* pat ka shyntur bad u thylliej ki kham pyniar khyndiat; namar kata la khot ia ki *half close.* Ar tylli, kata, *é ó* ki dawa ban plie ia ka shyntur shiteng, te ki long *half* open. Kine pat, *a* bad *á ki* dawa ban ang. La ki riewstad ki ai burom ia u thylliej haba ang kumne, ngi lap ba dei ka shyntur kaba pynrit, pynheh ia ka sawa.

(3) Ngi la pule ha ka (2) haneng ba kaba pynmih ia ki sawa kitei ki vowel ka shong ha ka shyntur; hynrei don kiba batai ba kaba iadei thik bad ka kamram ki rmiang shyntur ka long tang kaba pynmadan bad pynpyllon ia ki. Sa shi sien ngin thoh biang ia kitei ki vowel : *i í e é a á y* Kine ki dawa ban pynïar ne pynmadan ia ki rmiang shyntur haba kren. Dei da kumta ruh ba la khot ia ki da ki *spread vowel.* Ngi lah ban pyrshang da lade hi ban bishar kumno ki rmiang shyntur ki leh la ka kamram. Shim ia kum kine : *bríw* (kum ha ki kot rim), *pin, phér, hér, tat tád* bad *pyntrei.* U *o* bad *ó* pat ki dawa ban pynpyllon ia ki rmiang shyntur, bad la khot ia ki *rounded vowel.*

(4) Haba batai pat kat kum ka jingang ki shyieng ngáb, ki vowel ki hap hapoh kine ki kynhun :

(a) Khim : y (pynkhim ia ki shyieng ngáb) pyndait ia ki bniat ruh.

(b) Ang khyndiat : i, í, u, ú

(k) Pdeng : e, é

(d) Na pdeng sha ba ïar : a, á, o, ó

(e) Ïar, *a* kum, nga *la* leit.

La shim ia kitei ki jingphiah na ka jingbatai u Daniel Jones ha ka *English Pronouncing Dictionary;* hynrei kum kiba la san bad lah ban sngewthuh hi ngi lah ban buh jingthoh ia kaba ngi lap bad iohsngew. Haba ngi kynnoh ia u *y* ngi lah ban pyndait ia ki bniat, ka mut ba ngi pynkhih tang ia ki rmiang shyntur; lah ban leh kumta ia baroh ki vowel tang ba kan paw kumba leh khnang; namar lait noh ia u *y* bad u *i* (kum *sin, pin*) ngi pynlait ia ki shyieng ngab khyndiat da kaba suk bad ki rmiang shyntur kim shitom eh kumba leh khnang.

Nalor ba kitei ki Vowel ki pynmih la ka jong ka sawa, ngi sngewthuh ruh ba don na ki kiba sawa ha ka kynhun, khamtam ha ka rukom ba ngi thoh mynta. Ha ki katto katne ki kyntien ar tylli ki Vowel ki mih lang; ka kyrteng ba ngi ai ia ki ka long *dipthong.* Ngin iapeit shwa ia kito kiba sdang bad kut ha kajuh ka rukom.

ie, ia, io, iu. Kine ki sdang na khmat hynrei ki ïar haba kren ha la ki lynti; bad ngin iakhmih ia ki ha ki khyndiat laiñ.

(1) *ie* : Kane ka sawa ka sdang na u *i* bad kut hajan u *e*. Ha ka spah snem ba khatkhyndai ki nongthoh ki pyndon kam da u *í* (khot acute í). Mynta ki nongthoh Khasi kim pynïaid kam shuh ia utei u dak namar ki jied da ka sawa ba u dipthong = *ie* u pynmih. Mynta ngi thoh *briew, pied, thiep* ia kaba mynshwa ki thoh *bríw, píd, thíp.*

(2) *ia* : Ka sawa lang ki vowel ka sdang na u *i* bad ka kut hajan u *a* kata ka mut ngi sdang na kaba plie ia utei u shyieng tyngam khyndiat bad pynïar suki. Ka nuksa : *piat, tiar, hiar, thiah.*

*io. I*a ka sawa ba mih·na kine, ngim thikna namar ka shong ha ki nongthoh bad ki nongkren na ki dong ba pher ka ri. Lada ngi sngap bha ia ka sawa ba mih na ki nongkren ba pher; ngin hun ba ka sawa ka dawa ia u ï u bym dei u vowel, ha ka sur ba pyrkhing. Ka kham suk ban kynnoh da u ï : *ïoh, ïong, ïor, ïap*; ha ka *ïap* lada ieh tang *iap* lei lei lada pynïar sha ka diang, kum *shyiap,* ngin lap ba ka pher na kaba don; hynrei tang khyndiat eh ki Press ha Shillong kiba buh pynap ia utei u dak (Ngin sa wan phai sha kane ka mat ha ka lynnong IV).

iu : Haba thoh ngim pyndon kam shuh ia u *u* namar ngi spel *liw, iwbih* lane *iw bih.*

ei, ai, oi, ui : Ha kaba kynnoh ia kine ki dipthong, u thylliej, ki rmiang shyntur bad ki shyieng ngáb ki iasdang na ka sawa ba nyngkong bad pynrit ne pynïar haduh ban poi hajan u Vowel ba ar : *dei lai, poi, kui.*

eu, au, ou : Hangne ruh kum ha u *iu,* ngi la pyniaid kam da u *w* kum *ew, aw, wow* haba thoh. Haba sdang ban thoh Khasi ki nongthoh ki pyndonkam da u *u.* Te la ngi leh kumta ruh kan iarap ban kynmaw ba u *w* haba u wan khatduh ha ka kyntien u dei u *semi-vowel* (teng teng u consonant kum *wan,* teng-teng u vowel kum kynm*aw*).

TRIPTHONG

Da kaba ñiew ia u *w* uba wan khatduh ha ka kyntien kum u Vowel ngi lah ban iohi ba ha ka Khasi don sa ki *tripthong;* kata lai tylli ki vowel ha kajuh ka kyntien : *briew, thliew, siew, kliaw, siaw.*

2.3 : Ki Consonant. Lait noh na kito ki dak thoh ba la pyni nuksa ha ka 2.2 haneng; baroh kiwei pat ki dei ki *Consonant.* Lada ngi tip ia ki ka bha; hynrei ngi thikna ? Ngi lah ne em ban jubab ia u riewstad na kawei pat ka ri lada u kylli ia ngi : Katno tylli ki *bi-labial* bad ki *alveolar* consonant ngi don ha ki dak thoh Khasi ? Lada ngim thikna, ka jubab ba ngin ai ka long, "Ngam ju iohsngew ia kum kita." Khnang ba ngin ym sah dum haba ngi iakynduh bad ki para ba iapas B.A., M.A., M.Phil., bad Ph.D. ha la ka ktien bad literature, yn phiah ia ki consonant Khasi kat kum ki jinglong jong ki; bad yn ai kyrteng ia ki da ka English, ka ktien ba iasngewthuh lang ha ka pyrthei. Yn leh ia kane ha ki lyngkhot.

(1) *Bilabial.* Kine ki dak ki dawa ia ka jingpynkhih ia baroh ar ki rmiang shyntur; namar kata, la khot ia ki da ki *bilabial* : *b m p w f v* . Lada u nongkren u don tang

shi liang ka rmiang um lah ban kynnoh ia kitei ki dak lane ia ki kyntien ha kiba ngi don kam ia ki.

(2) *Alveolar.* Ia kine ki jait dak pat ngi kynnoh da kaba rah ia ka khmut thylliej ha trai ki bniat neng : *t d l r s.*

(3) *Palato-alveolar.* Haba thoh Khasi ngi don tang u *j* uba hap ha kane ka kyrdan; ha ka phonetics ngi thoh [dz] bad ngi kynnoh *je* ne *jh;* ngi khot ia u da u *palato-alveolar* consonant namar ngi rah ia ka pdeng u thylliej ban ia-kynduh bad ka dohlen. Haba kren pat ka sawa jong ki dak *sh* kum ha ka *sha* ne *shyllong* ngi sngew kumba ka sawa ba mih na ar tylli ki dak ka dei tang kawei. Te katei ka sawa ruh ka long *palato-alveolar.*

(4) *Palatal.* Ha ka Khasi ngi don tang u *ï* uba hap ha kane ka kyrdan. Ka mut ba ngi rah ia u thylliej haduh dohlen bad pynkylluid ia ka bynta ba ha khmat jong u ban mih ka sawa haba ngi kynnoh kum ia ki kyntien *ïap, ïing, khaïi.*

(5) *Velar.* Lada kynnoh kat kum ki rul ka phonetics ngi don lai tylli ki dak kiba long velar. Ia kine ki dak ngi kyn-noh da kaba rah ia ka trai u thylliej pyrshah ia ka dohlen, kum ha kine ki sawa : *ge, nge, ke.* Kam biang kat kum ki rul ka phonetics, hynrei ka iajan. Ka daw ka long ba ngi kyn-noh *eg, eng,* bad *ke* ba la hikai ia ngi palat 150 snem mynta. Namar kane ka jingioh pateng jong ngi wat ki consonant ba la iapyndon kam ruh haba eksamin bha kim hap kumba ngi kynnoh ia ki. Ngim dei ban kyrkieh.

(6) *Alveo-palatal.* Don tang u *ñ* kum haba ngi kynnoh : *khñang, kña.* Bishar hi haba kynnoh : ka pdeng u thylliej ka rah haduh ka bynta ba kham eh ka dohlen.

(7) *Glottal.* Ar jait ki sawa haba kren ki mih na ki dohdah lane *glottis.* Kawei haba ngi kynnoh ia ka kyntien ba sdang da ki vowel kum : *ang, eh, ong, ut, im.* Kawei pat

haba ngi kynnoh ia ki kyntien ba kut ha u *h*. Haba ngi kynnoh : *soh, lyngdoh, eh, ih* ngi leh kumba kynjat ia ka sawa sha bar; namar kata ka daw, ia kata ka sàwa ngi khot ha ka phonetics da ka kyrteng ejective glottal stop, ban pyniapher ia u glottal stop haba ngi kynnoh ia kitei kiba sdang da u vowel.

2.4. Ia kijuh ki consonant ba ngi la pynkyrpang kat kum ka kynhun, yn pule biang sa shi sien kat kum ki sawa ba pynmih ki dkhot ba pher ka shyntur bad u tangkro jong ngi.

(1) *Plosive.* Ia ki *b k d g p t* (kynnoh *ge* ia u *g*) ngi kynnoh da kaba khang shwa ia ka lynti ban lait ka lyer shabar, nangta ngi pynlait syndet ia u thylliej lane ki rmiang shyntur katba ki sawa ki dawa. Ia u *b* bad u *p* ngi pynlait syndet ia ki rmiang, katba ia kiwei pat ngi pynlait ia u thylliej.

(2) *Nasal.* Ki dak ba mih sawa na khmut dei kine : *ng, m, n, ñ* (kynnoh kumne ban lap ia kaba lait ka sawa na khmut : *nga, me, ne* bad *ñe*). Lah ban pyrshang set ia ki thliew khmut bad sa kynnoh ban pynngeit ia lade.

(3) *Lateral.* Ngi don tang u *l* ha ka Khasi uba long *lateral,* kata, ba ka sawa jong u ka mih da kaba khang ia ka shyntur da u thylliej ba ka lyer kan lait na baroh ar liang hapoh ka shyntur. Lada phi kynnoh ia kine phin lap : *la, le, li, mel, del.*

(4) *Affricative.* Hangne ruh ngi don tang u *j* kum *ja, je, ji.* Ngi ioh ia kane ka sawa da kaba pynlait syndet ia u thylliej na ka bynta ba eh ka dohlen (palate).

(5) *Fricative.* Ia ki *s, z, f, v* ngi khot *fricative;* hynrei ia ka sawa ba mih na kaba thoh lang ia u *s* bad *h,* kata, *sh* ruh dei ban ñiew kum ka *fricative* namar kitei ki sawa ki

pynmih jingpyrsat na ka shyntur (khmih, *English Pronouncing Dictionary* da u Daniel Jones, bad ianujor pat bad *An Outlines of English Phonetics* da ujuh u briew). Ia ka jingshai ba pura lah ban ioh da kaba pule ia ka Phonetics. Ia mynta hi la shim tang ban lam khmat sha kata ka jingpule.

(6) *Semi-vowel* lane *semi-consonant*. Don ki dak kiba long Bah-Kong, teng teng u bah teng teng ka kong, ka shong ha ka riam. Kine ki dei u *i* bad *w*. Ngi sngewthuh para ma ngi lada pule *ia nga* bad *wan*. U *w* ha ki *ksew, miaw* pat u long vowel.

JINGBTHAH

1. Wat kyrkieh ban tynñian ha HSLC ia kine kiba phi la ioh.
2. Pule shibun ki kot kiba iadei bad ka sawa ki dak bad ka rukom kynnoh ia ki.
3. Lada phi sngewthuh ba ka por ka la ih ban sdang na trai thoh ka jinghikai ba bniah ia la ka ktien ha ki lynti ba suk ba ki nonghikai skul rit lawei kin sngewthuh. Phin jop.

3. *Ka Jingspel Dak*

Ngi la pule na ka lynnong 1 ba ngi ioh ia ki kyntien ha kano kano ka ktien da kaba pyniaid kam ia ki dak thoh, kum *k, a : ka.* Ka sawa ki dak lane *phonemic element* ki kham biang mynta ban ia kaba *ca* kumba leh u Thomas Jones ha ki sngi jong u. Ka paw na ka *Introduction to the Khassia Language* (1855) ba dei u William Lewis uba la weng noh ia u C na ka alphabet lane ABK jong ngi ha ka snem 1852. Nalor kitei ba la ñiew kyrteng, bun kiwei pat ki nongthoh ki la ban ia ka jingdon kam ban pynryntih ia ka jingspel dak jong ngi : don kiba dawa ba dei ban spel kumba ki sawa. Hapoh ka jingialam ba shlur u Hormu Rai Diengdoh, kiwei pat kum ki jong u Jeebon Roy, u Radhon Singh Berry, bad u Nelson jait Dkhar ki iashim bynta ha ka jingpyni nia halor kane ka phang. Ia ki nia jong ki ngi lap nyngkong ha ki sla *U Khasi Mynta,* 1896. Wat haba katei ka kot khubor ka la sangeh noh, kiba iaai jingthoh sha *Ka Syngkhong Jingtip* kaba mih hadien ruh ki iapyni na ka por sha ka por ia ka jingdawa ka por ba dei ban spel ryntih ia ki kyntien da baroh ki nongthoh Khasi. Ngim dei ban pynkut ia ki nia ha ki sngi jong ngi tang namar ba kiba la leit sha shwa ki la dep. Haba ngi pule shaphang kane ka kam spel dak ngin leh bha ban pynshong nia ia ka jingjied jong ngi ia ki dak.

3.1 Tang ban shu jied ia ki dak katba ngi mon kam biang satia ha ka jingspel ia ki. Lada ka long kumta, ngi lah ban tyrwa ba tang *dng* la biang ban kynnoh *ding* namar u *d* u pynsawa ia u *i* de lane *tnng* : *tneng* tang namar ba ngi kynnoh *eng* ia u *ng* ha ka jaka *nge* lane *nga.* Tang ki

vowel ba ngi hikai ia ki khynnah skul kiba lah ban pynmih sawa hi marwei marwei.

(1) *A* Blei to iarap ia *u*

(2) *O* ka long kumta ia *i !*

Ha ka spah snem ba khatkhyndai la pyndon kam thikna ia ki acute vowel á é í ó ú ruh haba pyni ia ka jingjlán ka sur kum *wád, hér, tíw, pór, lúm.* Ki jong u F.M. Pugh bad u Mondon Bareh ruh ki pyndon kam ia kitei ki vowel jlán sur. Dang don ki nongthoh kiba pynbúd ia ki Welsh da kawei pat ka rukom pynjlán, kata, da kaba thoh da u H :

(3) *Oh* ka jingwan ka hima ka la nang jan

(4) *Eh* kumno kumta !

(5) *Ah* khún ba ieit.

(6) pyn*ih* lynti ia ki lok (Jeebon Roy, *Ka Niam ki Khasi,* 1897, "Preface").

Ka thong baroh ar ka long ban pynsuk ia ki nongpule. Lada don ba hikai ban pynphér ia ki sawa, ngin lap ba kaba pyni dak jlán da u H kam biang. Ka daw ka don hajan eh. *Oh* ka mut kaba oh dur oh dar, oh shrong oh shrup; *ih* ba la shet bha; *ah* ruh ka mut hi *ot;* hynrei ha Mairang bad ha Pnar ka mut ruh u pud bym dei ban iaid lait, lane kaba kynja jingbuh pud ba halor eh kaba ngi sngew na ka English kum ka *climax.*

Na kitei khyndiat laiñ ngi lah ban pyni nia ba haba ngi ong *jingspel* ngi mut ka jingjied sani ia ki dak ban thoh lang ban mih ka kyntien ba lah ban kynnoh ha ka rukom ba pdiang ki nongkren ia ka ktien. Ngi mut ruh ban pyni ba ym dei ki consonant kiba pynlyngkot ne pynjlan ia ka sawa; hynrei dei ki vowel kiba lah ban leh ia kata.

La hikai ia ngi naduh dang rit ba lada ngi pyndon kam ïa u D haba spel ka mut ba ka sawa ka jlán. Lada kumta ka nia ka ïeng ban spel kumne : *phedr, hedr, jledr, ludm, khudn* ban ioh *phér, hér, jlér, lúm, khún.*

3.2. Don shibún ka jingdkoh ha ki jingspel ki samla jong ngi haba ki thoh eksamin khamtam ia ki sawa ba don kam ia ki *ï* bad *ñ.* Dei ban iai ban ia kajuh. Ia u *ï* la pyn-ïaid kam nyngkong da u William Robinson ha ka snem 1846 haba u spel *ïing,* u Hugh Roberts u spel *íng* (kata, *ieng* kum *shyieng*). Kumta ka jingspel u Robinson ka iadei dur bad ka sawa katei ka kyrteng. Kaba phylla ka long ba u Hugh Roberts u spel *iaïeng* ha ka *Anglo Khasi Dictionary* jong u kaba mih ha ka snem 1878. Ia kaba pyniaid kam ia u Ñ te ngi lap kham hadien. Dei u Hormu Rai Diengdoh uba la kam ba u la tyrwa ia kata. Ha ka Syngkhong Jingtip (October – December 1939) u thoh ia kine ki laiñ, bad ki shai kdar khlem da batai.

> Lada phin pule ha ka kot khubor "U Khasi Mynta" kaba mih shisien shibnai kaba long ka political paper kaba nyngkong ha ri Khasi & Jaintia Hills ba mih ruh ha u Lber 1896, ka pej kaba 5, nga la thoh shibun shaphang kane ba ia ki ktien Khasi yn spel beit (phonetic) kat kum ka jingkynnoh jong ki ba ym bit ban spel kum ki jingthoh ne kitab jong ki saheb phadri. Bad nga la pynmih ia kine ki dak ñ (enj) bad ï (yi) khnang ban biang ha ka jingspel Khasi.

Lada ki nongthoh histori shaphang ka jingspel Khasi ki shim ia kitei ki kyntien kum u prew jong ki, kin kloi ruh ban kyntaid ia ka jingai burom ia uwei pat u rangbah kum u nongpynrung ia u *ñ;* ia u *ï* la kdew na neng, bad u Hormu Rai Diengdoh u bakla ha kaba kam ia ka jingpynrung ia u. Lada baroh ngi spel *kñi, khleiñ, ïeng, ïing, ïaid* ha ka jaka: kni, khlein, ieng, ing, iaid, ki khynnah rit ruh kin ym bakla

ha ka jingthoh bad jingspel dak jong ki. Haba la pyniaid kam thikna ia ki naduh kita ki sngi, don ki daw kiba pynjah rngai ia kitei ki dak da bun ki kot Khasi.

Wei. Ka jingñiew sting ki nongthoh. Ia lade ruh kim patiaw, bad haba ka press kam don ia kitei ki dak, kumta ruh long hi. Ka paw kumba ngi ki nongthoh Khasi ngim salia ia ka lawei jong ki samla pule ha skul bad kolej. Katno slem ngin lah ban leh ia kane ? Ngim lah ban kynnoh ia ki nonghikai literature lada kim don por ban kdew ia ngi; hynrei kiba hikai shaphang ka ktien te ki dei ban pdiang da ka jingsngew rit ia kaba kim shym leh ha ki skul bad kolej jong ki : kata ban pyni ia kaba duna.

Ar. Bun na ki nongthoh kot Khasi kim iohi hi ia ka jingjah u Ñ bad u Ï na ki kot jong ki. Kim sngew pher ban tynñian ha ki nongpule ba ia kaba ki thoh *ing* (ing ding) kynnoh *ïing* lane *kni* (ym don jingmut ei ei) yn kynnoh *kñi !*

Ngi dei ban ai jaka ia kitei ki dak kumba leh u Msgr. E. Bars ha ka *Anglo – Khasi Dictionary* (1973).

3.3 Nga lap bun ki nongthoh eksamin ha ki kyrdan ba pher naduh P.U. haduh M. Phil ha kine ki khatsan snem ba la dep ba ki thoh ia ka ktien thoh Khasi kumba ki kren ha ïing. Ban thikna, ngi wan na ki dong ba pher ka ri Khasi bad ri Pnar, te lada ngi thoh kumba ngi kren ha ïing, ngi pynhiar dor ia ka ktien thoh jong ngi. Ki nonghikai kiba khapbrip khmat ia ki jingbakla ki nongpule bad kibym pynbeit naduh shwa ba ki nongpule kin leit shong thoh eksamin ki kit khlieh ha kaba pynphriang ia ka jingbakla. Uno uno napdeng ki nongpule mynta u lah ban long u nonghikai skul, lane kolej bad university. Ia ki jingbakla ba la khapbrip khmat un pynroi kyrhai ha kiba shah hikai ha u. Haba kren, ngi iohsngew hi ba don kiba kynnoh kum kine ki nuksa harum.

(7) Ngam don *jinbam/jynbam/jymbam* ei ei.
(8) Nga kwah *jinpynim.*
(9) U ieng ha *jynkhang* (dwar).
(10) *Warrah* um shane.
(11) Ai dud ia u *khyllung.*
(12) Nga iaid *lymba* wah ba jylliew.

Kiba kum kitei bad ki nia ba ki nongthoh ki ai ki pynkulmar ia ki nongpule. Ha kaba thoh, ngin leh bha ban spel *jingbam, jingpynim, jingkhang* (dei ban pynmlien ban thoh *dwar*, namar ki Khasi kim ju ong 'u la poi sha jingkhang u Blei'), *wan rah, khun lung,* bad *lyngba.* Ym dei ban thoh kumba ngi kren ha ïing namar (1) haba kren bad thoh ka pher. Kane kam dei tang ha ka Khasi. Ngi lap ha ka English ruh. Haba kren ki kynnoh *sód, dwóf, kebéd* haba thoh pat *sword, dwarf, cupboard.* (2) Ngi shong ha ki dong ba pher ka ri; kaba ngi sngew dei ha lade ka lah ban pynkulmar jingmut ia kiba kren ia ka Ktien thoh.

3.3. Ar tylli ki dak ha ki katto katne ki kyntien kim pynmih sawa kaba shai kaban dawa ia ka jingdon jong ki. Kine ki long I bad H. Ngim iohsngew ia u *i* ha kine : *ñew, ñut, ñer, khñium, ñom.* Ngim iohsngew ruh ha u *h* ha kine ki kyntien : *sñuh, ñuh* tmoh kumba ngi iohsngew ha ka *sha* bad *Shyllong.* Imat la dei ka por ban ieh noh ia ki.

3.4. Kaba kham kyrkieh ka long ban iamynjur ban spel ryntih ia ki kyntien ba dawa ia u T, D and J haba kut, kum :

(13) ieit / ieid / ieij
(14) bieit / bieid / bieij
(15) buit / buid / buij
(16) sieit / sieid / sieij
(17) mieit / mieid / mieij

Don ka lynti ban lap kano shisha ka sawa ba ngi iohsngew haba ki Khasi hi ki kynnoh ia kitei. Bishar ia kine harum shwa ban poi sha ka jingpynkut nia.

(18) ieit eh – T
(19) ieit bha – T
(20) ieit palat – J
(21) ieit leh – T
(22) ieit jong – J
(23) bieit eh – T
(24) bieit jong – J
(25) bieit doh – D
(26) bieit tyngka – T
(27) buit jong – J
(28) buit bam – T
(29) buit dih – D
(30) sieij lung – J
(31) sieij heh – J
(32) sieij rit – T
(33) mieij heh – J
(34) mieij rit – T
(35) mieij doh – D

Ki dak pule sha ka liang ka mon ki dei ki sawa ba mih haba kynnoh stet ia ki kyntien naduh (18) haduh (35). La shim tang 18 tylli ki nuksa. Ka jingmih ka long : phra tylli ki dawa da u T, hynñiew da u J, bad tang lai da u D, kata ruh haba ia ka sawa jong ka kyntien la sain dur da u D ha ka kyntien ba bud. Kumta, ngi lah ban pyni ba u *d* um dei u dak ban spel ha kum kitei ki nuksa. U J u mih sawa thikna tang ha ki nuksa (30), (31), bad (33). Ki saw tylli kiwei pat ki mih na ka jingsain dur u dak ba nyngkong ka kyntien ba ar. Kan iaid ryntih ka jingspel jong ngi ban pyndon kam da u *t* : *ieit, bieit, buit;* da u J kum : *sieij, mieij.*

4. *Kaba Pynkhlad Kyntien*

Kaba kynrum kynram tam ha ka jingthoh Khasi jong ngi mynta ka dei ka jingthoh pathar ia ki kyntien katba kum ka jingsngewthuh ki nongthoh. Ki pynkhlad bad pynsnoh ia ki *morpheme* kiba pynlong ia ki kyntien katba mon khlem da bishar ia ki nia ki jutang. Ki· samla pule jong ngi ha ki kolej bad ki skul ki bud ia ki nuksa ki nongthoh. kiba eksamin ki pynshitom ia ki nongialeh lane ki ai lad ia ki jingbakla ban roi. Hynrei ka dei ka kamram jong baroh kiba hikai bad pule ha ki skul bad kolej ban pynlut por ban bishar ia kiba dei bad bym dei. Ia ka jingpynkhlad ia ki morpheme, ngi khot *word juncture.*

Kane ka kyrteng English kam dei ban pynshitom jingmut ia ki nongpule, namar ka mut ka dustur ban pynkhlad ia kawei ka kyntien na kawei pat; bad kawei ka morpheme na kawei pat ha ka rukom ba u nongpule un lah ban iohi ia ki klas baroh ba don ha ka sentens. Haba u iohi shai u lah ruh ban batai ia ki. Nalor ka jingbatai kaba bud bniah ia kane ka dustur pynkhlad ia ki morpheme bad kyntien ka pynlah ia u nongwad jingtip ban pynkhlad ia ki sha la ki klas kham kloi. Naduh ba dang sdang ban pule shaphang ka ktien bad ban thaw grammar halor jong ka, ki riewstad ki ñiew ia kane ka jingpynkhlad kum ka bynta ka kam spel dak. Hynrei haduh mynta ruh, ka English bad ka Khasi ki ai lad ban roi ki jingkynrum kynram. Lada u nongpule uba don kam ban pynwan sha ka English ia ka kyrteng *sohsaw* u lah ban thoh *red tomato* lane *red fruit.* Kane ka don ka nongmuna na ka *blackbird* lane *black bird* ki English ia uba ngi khot u *sim tung.* Kaba lah eh ban long

ba yn don kiban pynkylla ia katei ka kyrteng sha u *sim iong*. Ki dikshneri jong ngi kin leh kumta hi. Don bun ki kyntien ha ka Khasi kiba lah ban pynmih ia ka jingkulmar jingmut, bad khyndiat na ki dei kine harum. Haba kut ka jingp[illegible] ia ki nuksa yn ai ka jingbatai bad ka nia khnang ba yn lah ban klar na ki jingbakla.

Don kiba thoh	*Kâtta shong nia*
aium	ai um
aidih	ai dih
aiei	ai ei
aija	ai ja
angbam	ang bam
angmuid	ang muid
angnud	ang nud
bamja	bam ja
balamied	ba la miet
kala	ka la
kila	ki la
kinsa	kin sa
khlemwai	khlem wai
khunlung	khun lung (khun uba dang lung)
dalade	da lade
danga	da nga
dengksiar	deng ksiar
diengsoh	dieng soh
ehthan	eh than
eiba	ei ba
eiei	ei ei
ngala	nga la
haïing	ha ïing

Don kiba thoh	*Kaba shong nia*
heiho !	hei ho !
ianga	ia nga
ialade	ia lade
iau	ia u
iaineh	iai neh
iaisah	iai sah
jakai	ja kai
jakarieh	jaka rieh
jakathiah	jaka thiah
jingjahthaid	jing jahthaid
jingjarjar	jingjar jar
jingmihpat	jingmih pat
lamiap	lam ïap
lamlut	lam lut
lakhyrwang	'la khyrwang (u khla ba thoh khyrwang)
lajong	la jong
lapyndep	la pyndep
laïing	la ïing
lashemtaiew	la shem taïew
manga	ma nga
nongaplangbrot	nongap langbrot
nongaija	nongai ja
parabriew	para briew/hynmen/para
paralok	para lok
phila	phi la
pyndonkam	pyndon kam
pynmihpat	pynmih pat
rahja	rah ja/um/dud etc.
shakhmat	sha khmat/dien

Don kiba thoh	*Kaba shong nia*
shisien	shi sien
shongneh	shong neh
sngewtynnat	sngew tynnat
– suk	sngew suk
– kmen	sngew kmen
– thamula	sngew thamula
ula	u la
unsa	un sa
wanai	wan ai
– phai	wan phai
– rah	wan rah
– lam	wan lam
– kai	wan kai
ymdon	ym don
ynsa	yn sa

Ha kaba pynkhlad ia ki kyntien lane *juncture,* bun na ki nongthoh ha kano kano ka ktien ki la tip lpa khyndiat khynsoit shaphang ka jingpynlait jaka hapdeng kawei ka kyntien bad kawei pat. Namar ba kata ka jingtip lpa kam lah ban biang, ki nonghikai ia ka ktien ha kano kano ka kyrdan ki don hok ban ioh ka jingpynthymmai bad jingpynkhlaiñ ia ka jingtip la jong. Kaba ngi pynhiar mynsiem haba ngi kren lane *pause* kam mut ba ngi lah ban pynkhlad ia ki snap ka kyntien lane morpheme haba ngi thoh. Shim kum ki kyntien *jingpynim* bad *pynim* kum ka nuksa ban bishar. Lada ha ka jingkren u nongpule u sangeh khyndiat haba kut ka kynnoh ba nyngkong, kata, *jing–* lane kaba ar, kata *–pyn–* kam mut ba un thoh *jing pyn im,* namar ym don *juncture* lane jaka ba lait hapdeng. Kumta, ngi lah ban pynïeng nia ba kaba lah ban sangeh haba kren tang ma ka

hi kam long ka jingpyrkhat ba lah ban pynkhlad ia ki snap kyntien haba thoh; namar kata, u nongpule un leh bha lada u shim ia ka shynrong klas (Lynnong 6) bad ka rul pynïar kyntien (Lynnong 5) kum ki nuksa ba lah ban shaniah.

La kular na neng ban batai ia khyndiat na kitei ki nuksa ba la jied. Kaba ngi iohi na ka *ai um* ka long *ai* ka dei ka Verb; *um* pat ka Noun katba *ai* (V) bad *ei* ka dei ka Adjective (A). Kumta ngi dei ban pynkhlad ruh ia ka *ang* (V) na ka *muid* (N) bad *nud* (N). Haba kren thikna ki mut *ang kum u múid* (ang múid) bad *ang ka dohnúd* (ang núd).

Ngin shim shuh sa khyndiat na kitei ki nuksa bad ngin jied ia kiba don preposition kum *ia* bad *jong* bad buh da ki pronoun hadien kine.

Preposition	*Pronoun*
ia	u/ka/phi etc.
jong	u/ka/phi etc.

Dei ban pynkhlad ia ka preposition na ka pronoun haba thoh.

Shaphang kaba pynsnoh ia ki kyntien pat, pule ha ka lynnong 5.

5. *Ka Jingpynmih Kyntien*

Haba ngi pynïar ia kano kano ka kyntien ha ka Khasi ngi pynlang shuh sa shi kynnoh ne ar ha ka kyntien trai. Kata ka jingpynlang ka lah ban long ar ne lai rukom. Ngi khot kyrteng ia kum kata ka jingleh da ka *affixation.* Don ki ktien kiba shah ban pynïar sha ka diang, bad ia ka kynnoh lane syllable thymmai ngi khot ka *prefix;* don kiba shah ban tynsat kynnoh thymmai ha khap ka prefix bad ka trai lane *root,* ia ka kynnoh thymmai ngi khot *infix;* don kiba shah ban shu bynrap ia ka kynnoh thymmai sha ka mon ka root lane trai, ia kata pat ngi khot *suffix.* Haba ai kyrteng kyllum ia kine baroh lai ngi khot affixes. Ha kane ka jingmut jong ka kyrteng, kaba ngi khot affixation ka long kumjuh kumba don ba khot *word formation* lane pynmih kyntien thymmai na kaba ngi thoh ne kren shwa.

Ngim shlan ban batai lpa la ka ktien jong ngi ka shah ne kam shah ia kum kitei ki lai tylli ki rukom pynïar ia ka trai lane root. Ngin shim saw tylli ki nuksa na kaba ngi ju kren. Ia ka klas jong kata ka kyntien yn buh hapoh ( ).

(1) (a) leh (V)
(b) shong (V)
(k) kren (V)
(d) sneng (V)

Ngin pynïar ia kawei pa kawei na ki sha ka diang da kaba shim tang ia kawei ka prefix. Ngin buh da u dak ? ha khlieh ki kyntien thymmai. Ka mut ba dang dei ban batai.

(2)	V	?
(a)	leh	pynleh
(b)	shong	pynshong
(k)	kren	pynkren
(d)	sneng	pynsneng

Baroh ar ki dei ki verb. Ka jingiapher ka long ba ia ki verb ha ka nuksa (1) lah ban pyndon kam haba phi hukum ne phi ai jingbit ia u nongsngap ban pyndep la ka kamram; katba ki verb harum u ? pat ha ka nukṣa (2) kim long kumta namar phi kyrpad lane kyntu ia u nongsngap ba un pyndep ia ka kam na ka bynta jong phi lane jong kiba shaniah ha phi : *kata phi pynlong (cause) ia u nongsngap ban pynleh ia uwei pat ban leh lada um dei leh hi ma u.* Ngin khot ia katei ka verb thymmai da ka *causative verb* (CV). Ka nia ka shah ia ngi ban batai ba haba ka *pyn–* ka wan ha khmat ka trai ka dei ka prefix, bad u dak (–) hadien jong ka kum *pyn–* ka mut ba dei ban pynsnoh ia ka bad ka kyntien trai. Kaba ngi lah ban pyrshang ka long la ka English ruh ka long kum ka ktien jong ngi, lane ka don prefix ne em ha ka *do, sit, speak, advise;* lada kam don ngin iohi ia ka jingiapher ka Khasi na ka English.

(3)	V	?
(a)	leh	jingleh
(b)	shong	jingshong
(k)	kren	jingkren
(d)	sneng	jingsneng

Ym kum ha ka (2) ba ngi ioh da kawei pat ka tnat verb na ka Verb, ki kyntien harum u dak jingkylli ki dei ki noun, bad ki *noun of abstract notion* lane *abstract noun.* Dei ka *jing–* kaba pynkylla ia ka jingmut ka kyntien thym-

mai ba mih na kaba ngi jied ban thoh shwa. La baroh ki kyntien ba sdang da ka *jing–* ki long noun ne em, ngin khmih ia kane da ki nuksa.

(4) (a) Na ïing *jingdum* to mih sha lait
(b) Ngan leit sha ïing *jingkhawai.*

Ka *jingdum* bad ka *jingkhawai* ha katei ka nuksa ki pynshai ia ka noun *ïing,* te kim long noun, namar ka klas kaba pynshai ia ka noun ka dei ka Adjective.

Na ki nuksa ba la shim ngi lap shuh bad ka *pyn–* bad ka *jing–* na lade hi kim lah ban ai ka jingmut ba ngi sngewthuh.

(5) (a) Ka *jing* jong phi te kaba dei iaroh
(b) *Pyn* seh ia kato ka kam.

Dei na katei ka jingshisha ba ngi lah ban pynshai ia ki nongpule ba dei ban pynsnoh ia ki bad ki kyntien trai lane root.

(6)	V	?
(a)	leh	ialeh
(b)	shong	iashong
(k)	kren	iakren
(d)	sneng	iasneng

Baroh saw tylli ki kyntien thymmai ki mih na kito kiba ngi la pyndon kam shwa da kaba shim ia ka *ia–* kum ka prefix. Ki dei ki Verb kiba kdew ba ia ka kam ban pyndep yn leh da baroh kiba sngap ia u nongkren. Namar ba ka long kumta ngin khot ia kitei ki verb harum u dak ?, ki *reciprocal verb* (RV). Ka dawa ia ar ngut shaneng ban leh ia ka kam ba la bthah u nongkren. Na kitei ki saw tylli ki

verb thymmai, ka *ialeh* ka lah ban thaw kajia ia khyndiat na ki nongpule, te ka dawa ruh ban batai ia ka. Lada ngi kren : *nga ialeh eksamin.* Lah ban kylli, *phi ialeh badno ?* Ka lah ban long ba u samla u ialeh eksamin marwei, te da kumno ba kata ka kam ka leit long RV ? Ka long kumta namar don uba thaw jingkylli; u nongthoh eksamin; u nongpynbeit ne nongai nong; don sa uba khmih bniah ia ka jingai nong; don ruh uba pynbna ia ka jingioh nong u nongialeh. Te haba kumta ka *ialeh* ruh ka long RV. Dei namar kane ka jinglong jong kane ka tnat verb ba don ba khot ia ka da ka *plural verb;* hynrei ngim khot ia ka kumta ioh ka pynwit ia ngi hadien. Shuh shuh, wat haba ong, *nga ialeh ban kunai ban ioh thied kot* ruh ka kdew sha ka jingshisha ba u nongkren u kunai ym tang shi sien lane shi bnai; hynrei bun sien haduh ban da dap ban thied ia ka kot ba u don kam. Ia kiwei pat ki kamram ba ka *ia, ia–,* bad *–ia–* ki pyndep la batai ha ka *Khasi Studies,* Vol. I, pp. 85–90.

II

Naduh ba sdang la kdew ba ka *infix* ruh ka don jaka ha kaba pynïar ia ka kyntien trai lane root. Kane ka snap jong ka kyntien ka dawa ia ki nuksa namar lymda ngi lap ba ka ktien jong ngi ka shah kaba shu tip ba ki don ka pyndum pynban. Ban tynjuh ia kane, ngim shah ban pynkylla khyndiat ruh ia ka prefix bad ia ka root. Ka snap thymmai ka dei ban rung ha khap kitei ar.

(7)	V	CV	?
(a)	leh	pynleh	pynialeh
(b)	shong	pynshong	pyniashong
(k)	kren	pynkren	pyniakren
(d)	sneng	pynsneng	pyniasneng

Ngi shim tang ia ka *–ia–* bad tynsat ha khap ka *pyn–* bad ki verb ba ngi la jied naduh ka nuksa (1). Ki verb thymmai harum u dak ? ki dawa ia ka kyrteng ba kham kyrpang; ngin khot ia ki da ki *causa-reciprocal verb* (CRV) namar uba kren, ai kyrteng ia u da u A, u bthah ia u B ban pynlong ia u K, D lane haduh Y ban ialeh ia ka kam ba la bthah. Khmih haba don u dak (—) ha khmat bad hadien ka kynnoh, kum *–ia–* haneng bad *–i–* ha ka *jingitynnat, jingisynei* ka mut ba kata ka kynnoh ka dei ka infix. Ka mut shuh ba dei ban khmih bniah ba ki nongshah hikai kim dei ban pynkhlad haba thoh.

(8)		V	CV	CRV	?
	(a)	leh	pynleh	pynialeh	iapynleh
	(b)	shong	pynshong	pyniashong	iapynshong
	(k)	kren	pynkren	pyniakren	iapynkren
	(d)	sneng	pynsneng	pyniasneng	iapynsneng

Kitei ki kyntien thymmai harum u dak ? ruh ki dei ki verb; hynrei u nongkren u kwah ia baroh kiba sngap ia u ban iapynkohnguh ia uwei pat u briew ubym treh ban *leh, shong, kren* bad sneng ban leh ia ka kam; hynrei don kaba phér ha ka kyntien ba saw, namar ki nongsngap kin ialeh ban lap ia uwei pat, ong noh u A, ban sneng ia u B. Kane ka jinglong ka ktien jong ngi ka pynphér ia ka na kiwei pat ki ktien. Ia ki verb thymmai ngin khot da ki *recipro-causal verb* (RCV).

Ngi lah mynta ban pynïeng kumne : (1) lah ban iabujli jaka ia ka *pyn–* bad *ia–* tang ba ki jingmut kim dei kijuh; (2) ka V trai ka sah sha ka mon, ym sha ka diang. Kane ka mut ba ia ka nia kaba tyrwa ba ka ktien Khasi ka pynïar tang sha ka mon, lane *right branching language* dang dei ban

khmih kham bniah da ki riewstad; (3) ba ha ki noun pat ka *–ia–* ka dei tang ka infix kum ha kine ki nuksa.

(9)	V	N	N
(a)	leh	jingleh	jingialeh
(b)	shong	jingshong	jingiashong
(k)	kren	jingkren	jingiakren
(d)	sneng	jingsneng	jingiasneng

Ki noun ha ka kamra ba lai ki kdew ia ka jingiatrei lang hapdeng ar ne lai ngut lane kham palat. Ym don nuksa kum kane ha ka English. Ngin khot ia kum kitei ki noun thymmai da ki RN, kata, ki noun kiba pyni ia ka jingiatrei lang.

III

Kata ka mut ba ka ktien Khasi ka don lut ia kita ki affix ? Ngin iapeit shwa da ki nuksa.

(10)	riew	riewstad
	jaiñ	jaiñsem
	soh	sohsaw
	sla	'lamet

Ngi thoh thik kumtei haduh kane ka jingthoh ruh namar ki nongpule shaphang ka ktien jong ngi kim pat kloi ban iathuh ia ngi ia ka daw. To ngin iatuklar tang kumban ai ksai sha ka jingbatai. *riew* ka dei kaba pynlyngkot ia ka *briew* : *riewstad* haba thoh shai ka mut *briew ba stad; jainsem* : ka jain ba long ban sem; *sohsaw* : u soh ba saw haba u la ih; *lamet* : ka sla ba don met. Ki synjuk kyntien

ba ju kren lang bun sien ki kham iasnoh lang. Kawei pat ka daw ka long ba ki nonghikai jong ngi mynshwa ki pynkylla na, lane pyniaryngkat ia kitei bad ka English. Ha ka jingiohi jong nga, ka Khasi kam don suffix• lada la seng nongrim ia ka ha ka ktien ba kren hi ki longshwa, bad da ka jingsngewthuh ia ki jinglong kiba pynkyrpang ia ka.

6. *Ka Shynrong Klas*

Klas ha kane ka jingthoh ka mut ka kyrteng ba ngi ai ia kawei pa kawei ka kyntien ba ngi pyndon kam haba thoh ne pule. Man ka kyntien ka hap ha kawei na ki klas, kata, Noun, Verb, Auxiliary, Adjective, Adverb, Preposition, Determiner, Conjunction, ia kiba la ai kyrteng da ki nongthoh grammar ba rim da ki *parts of speech* lane *dkhot kren.* Don ki nongbatai shaphang ka ktien kiba ai kyrteng ia ki klas da ki *word level categories* ruh.

Ka jingpule shaphang ka ktien lyngba ka shynrong klas lane *class structure* ka kham suk ban poi sha ka shynrong phreis lane *phrase structure* namar la pynlong ia ka phreis da ki klas.

6.2. Ha kane ka jingpule ia kane ka shynrong ia kitei ki klas yn thoh lyngkot tang da ki dak ba na khmat, kum N(oun), V, Aux, A, Adv., P, D bad C. Ka mut ba ngi pyndon kam sa ia ki dak ba dang jah na ka ABK lane *alphabet* jong ngi. Ngin sdang shwa da ki sentens ba tang kawei ka kyntien kum ha kaba jubab ia ki jingkylli.

(1) (a) Yn ai ja ia phi ?

(b) Ai.
V

Baroh ar, kata, (a) and (b) ki dei ki sentens ba beit; hynrei ngin peit ia ka (b). Ka dei ka V(erb), bad tang shi kyntien.

(2) (a) Iano yn ai soh ?

(b) * Ia
P

6.3. U dak * u kdew ia kaba ki nongkren kim shai namar ba ka jubab kam beit. Ia baroh ki sentens bym beit yn kdew da utei u dak ha ki dkhot ban bud. Ka (2) (b) kam beit namar *ia* ka dei ka P(reposition) bad kam lah ban long sentens kum ka (1) (b). Lada ka dei ka jubab kum ha kane harum, kata, ka beit.

(3) (a) Ia ngin ialeit noh.

(b) Ia.
V

Ka beit ban jubab kum ha ka (3) (b) namar *ia* ka dei ka V(erb) kum ha ka (1) (b). Kumno shaphang kiwei pat ki klas ? Hato ki long sentens tang shi kyntien ?

(4) (a) Mano ita ?

(b) Nga
N

Ngi pdiang haba kren ba ka (4) (b) ka beit; hynrei haba uba jubab u kwah ban *da shim khyndiat* na ka jingkylli, u lah ban jubab kumne.

(5) Ma nga.

Hynrei ka mih ar kyntien. Ia ka shynrong ba tang ar klas lane kyntien yn sa jied katto katne kum ki nuksa kham hadien ha kane hi ka lynnong.

6.4. Lada ngi pdiang ba ka (4) (b) ka beit ka nia ka ïeng ba ka N(oun) ruh ka lah ban ïeng marwei kum ha ka English.

(6) (a) Uba kumno : uba bha ne uba sniew ?

(b) * bha/sniew.

A

6.5. Na ka (6) (b) ngi lah ban batai ba ka A(djective) kam lah ban long sentens tang marwei kum ka N bad V.

(7) (a) Badno phin leit ?

(b) * Bad.

C

6.6. Ka C(onjunction) kam lah ban long sentens marwei. Ia kane la pynpaw da ka (7) (b). Ka D(eterminer) ka lah ne em ban ieng marwei ? Lane ka Aux(iliary) ?

6.7. Ki Determiner kim dei tang na kawei ka klas, kum ka Article. Ha ka jingshisha ka Article ka long tang kawei na ki. Ha ka English ki kyntien ba paw kum ki Adjective ruh ki long Determiner haba ki lam khmat ia ka Noun : *some, many, this, those, that, old* etc. Ha ka Khasi ruh lah ban pyniaid kam ia khyndiat na kito. Ngi lap ia kane ha ka lynnong 3. Ia katei ka nia ha ka 6.6 haneng lah ban pule da ka nuksa.

(8) (a) U Jak u leit shano ?

(b) * U

Ngim sngewthuh ei ei tang kumtei ha ka (8) (b). Ngin kubur namar kata ba ki determiner ba la pynlong da ka Article kim lah pynmih jingmut ei ei, bad kim long sentens. Kumno kum kine harum pat ?

(9) (a) Bun ki briew ba wan ?

(b) Bun/Khyndiat.

6.8. Ki Determiner ba kum ki Adjective ki lah ban ïeng marwei ha ki katto katne ki jubab ia ki jingkylli.

6.9. Ka Adverb ruh kam ju long sentens marwei ha ka kren Khasi. Hynrei lah ban pyrshang.

(10) (a) Kumno ngan leh ?
(b) Sian
(k) Suki
(d) Bha

La ngi sngew kumba ka beit, ngim ju kham kren kumtei. Na kitei khyndiat ki nuksa, ngi lah ban pynïeng ia kawei ka nia.

6.10. Haba jubab ia ki jingkylli tang ka N, V, bad ki D ba kum ka Adjective ki lah ban long sentens.

Ar kyntien

Ngi dang shu dep pule ia ki nuksa ki sentens ba khlem shynrong da kaba shim tang kawei ka kyntien kaba hap ha ki klas ba pher. Ngin iapeit la ngi lah ban pynlong sentens lada ngi pyndon kam ar kyntien kiba hap ha ki ar tylli ki klas.

(11) V N
(a) Ai ja/soh/um etc.
(b) Ai pa/mei/bah etc.

6.11. La ka shynrong jong ki (11) (a) bad (b) ki paw kumjuh, kata VN, ka jingmut pat ka iaphér. Ha ka (a) ngi sngewthuh ba ka dei ha kajuh ka por ka kynja hukum bad ka jingkyrpad ban ai ia kaba u nongpan u kwah; katba ha ka (b) pat u nongkren u pan na uwei na kiba ha kajuh ka ïing bad u, bad ngim tip ia kaba u pan.

(12) P N
Ia nga/ka/u/phi etc.

6.12. Ka ktien Khasi ka don ka shynrong ha kaba tang ka P(reposition) bad ka Pronoun la pyndon kam. Ha ka shynrong ba kum kane ia ka pronoun ngi thoh N (namar ka ïeng na ka bynta ka Noun). Kaba kum katei ka shynrong ka iaid kam bha tang haba jubab ia ka jingkylli kum : *iano yn ai ?* Ngi ïohi ruh ba ka jubab ka pynsawa ia ka kynnoh ba nyngkong jong ka *ïano*. Kiba kum kine ki dang don.

(13) Dano yn phah ?

(14) P N
* Ia nga
Da nga

Ka jubab ka pynsawa shiteng na ka *dano* ba don ha ka jingkylli. Ka kham long kumne ha ka Khasi kumba ngin iohi harum.

(15) Badno ngan leit ?
Bad nga.

(16) Mano ban wan ?
Ma nga.

Ki shynrong jong ka (13) haduh (15) kim dei kijuh. Kaba ngi leh ka long tang ban pyni nuksa ia ka jingsawa biang ka kynnoh ba nyngkong ha ka jingkylli. Balei ka leit long kumta ?

6.13. Baroh ki synjuk kyntien lane phreis ba la pyndon kam khah khah ba ki kyntien ki ialong teng teng kawei, teng teng pat ki lyngkot ban ia kaba ngi kren kham shai.

Kumta *badno* ka dei kaba la pynrit ia ka *bad uno/kino/kano.* Namar ba ngi la jngai palat na ki nongkren ba nyngkong eh, ka lah ban long ba ka *ma* ha ka (16) haneng ka leit kylla long tang ka prefix (ha ki katto katne ki nongthoh) jong ka *nga/phi/ki/u/ngi/ka;* lane ban shu pynsawa ia kaba la kren u nongkylli. Ngi kwah ban ai nia ba *ma* ka dei tang ka kyntien ba dei ban batai kat kum ki kamram ba ka pyndep ha ka jingkren. Dei namar kane ka jingeh ban batai ia ka klas jong kano kano ka kyntien bym iahap bad kano kano ka klas ba hyndai ki ai kyrteng ia ki da ki *particle.* Hynrei kane ka kyrteng ruh kam biang, namar ka kham thew ia ki *affix* ba la thoh na ka lynnong ba la dep. Ka biang ban shim ia kum kine ba ki dei ki FW (function word) bad kiba lah ban long ha kano kano ka klas. Hynrei lada shim kum ka FW ruh ka dei ban don ka klas lane ka tnat jong kata ka klas. Imat, ka iadei bha pynban bad ka tnat klas kaba ngi tip kum ka *Intensifier.* Te lada ngi pdiang ba la pynlyngkot ia kaba jrong, ngi lah ban batai kumne.

6.14. *Mano,* ka dei pynban *uno/kino/kano ma !*

6.15. Ka V+Adv bad ka N+V ruh ki lah ban pynlong ia ki shynrong ba iadei dur.

(17) V + Adv.

(a) Leh bha
(b) Leit suk
(k) Iaid husiar

(18) N + V

(a) Nga thiah
(b) U shong
(k) Ka rwai
(d) Ki rkhie

Ha ka (17) ngi ioh ia ka shynrong kaba tang ka V bad Adv; katba ha ka (18) pat ngi ioh ia kaba tang ka N bad V. Ki long ki shynrong ba la pdiang da ki nongkren ka ktien Khasi; namar kata, ki beit. Ngi dei ban buh jingmut ba ka *bha* ba ngi ñiew Adv ka long ruh ka A(djective) ha ki katto katne ki jingkren.

6.16. Baroh kitei ki shynrong ki biang ban jubab ia ki jingkylli; hynrei lada u briew u kren, ngim lah ban phohsniew ba un pyndon kam tang ia kum kitei ki jingkren ba la kdew haneng. Namar kata ka daw, ngi dei ban peit ruh la ka Khasi ka shah ban don bun ki klas ha ka sentens.

6.17. Ka ktien Khasi ka shah ban don bun ki klas ha ka sentens. Namar kata ka daw ngi lah ban ong ba lah ban pynjrong shaduh *bym ju kut* lane *ad infinitum* ha ka Latin. Shen ngin hap ban pyni nuksa.

(19) N + M + V
Nga la leit.

(20) N + M + I + V
Nga lah ban leit

U *I* hangtei u dei u dak nyngkong jong ka *infinitive*. Ka infinitive ka kdew ia ka jinglong ka V(erb) kaba lam khmat da ka *ban*. Ngi batai kumne namar lada thoh ha ki rukom ba phér ka infinitive ka trei ia ki kam ba phér.

(21) U lah ban wan.

(22) Um lah ban wan.

(23) Un lah ban wan.

Ki shynrong (22) bad (23) ki dawa ia ka jingpynshai: *um* bad *un* kim iaryngkat bad *u* ha ka (21) bad ka *nga* ha ka (19) lane (20); namar ba *um* ka dei N+; ka *un* ruh ka

dei ka N+. Kata ka mut N bad Modal Auxiliary hajuh. Shuh shuh kawei ka iathuh ia kaba u briew *um* lah, bad kawei pat ia kaba *un* lah, ban wan. Ngi shim ia u *–n* bad u *–m* ba ki dei ki Modal Auxiliary ha kajuh ka rukom ba ngi shim ia kine ha ka English: *shall, will, can, may, should, would, might, must;* and *won't, shan't, can't, mustn't.* Kine kiba hadien ki pynpaw ia kaba ym long ne bit, kaba ngi khot *negative,* kata, kaba iapyrshah.

6.19. Lah ban sdang ia ka sentens Khasi da ka Verb.

(24)		V +	N +	P +	N
	(a)	Ai	ja	ia	nga
	(b)	Ai	kot	ia	u
	(k)	Ai	buit	ia	ka

Ha kum kitei ki shynrong ym lah ban bujli jaka ia ki klas lait tang haba jubab ia ka jingkylli kum *ia phi yn ai da ei ?* ba ka nuksa harum ka iathuh, katta ruh, malu mala ia ka jingmut.

(25)	P +	N +	V +	N
	Ia	nga	ai	ja.

6.20. Don pat katto katne ki sentens ha kiba ki klas ki lah ban iabujli jaka. Hynrei ngin peit tang ki klas kiba kumno ba lah ban leh kumta.

(26)	V +	N +	P +	N +	N
	Ai	ja	ia	nga	*mei*
(27)	N +	V +	N +	P +	N
	Mei	*ai*	ja	ia	nga
(28)	V +	N +	N +	P +	N
	Ai	ja	*mei*	ia	nga

6.21. Na kitei ki nuksa ngi lah ban batai ia ka shynrong ki klas. Ia ka N bad ka V lah ban iabujli jaka; hynrei tang ka N ba ar kaba lah ban leh kumta kum ha kitei ki nuksa. Ka Noun *mei* kaba wan hadien eh ha ka shynrong (26) ka wan ha khmat ha ka (27) bad hapdeng ha ka (28); ka Verb *ai* ka kynriah tang na ka kyntien ba sdang sha kaba ar. Kum kine ki nuksa ki dang don ha kiwei pat ki shynrong ruh.

(29) D + N + D + V + N
U De u leit iew.

6.22. Ka sentens ka beit; hynrei ngi lah ban kdew ba dang lah ban pynjrong ia ka khamtam lada don ba kylli *u leit shano ?*

(30) D + N + D + V + P + N
U De u leit sha iew.

Na ka (29) bad ka (30) ngi lah ban kdew sa ia kawei ka jinglong ka ktien Khasi, ba kam kwah D(eterminer) ha khmat ka N(oun) *ïew* kum ha *De goes to the market.*

(31) V + V + N + P + N
Sngewbha ai ja ia nga.

6.23. Ar tylli ki Verb ruh ki iaïeng lang mar syndah ha kum ka sentens (31). Ia ka *sngewbha* lah ban batai ba ka dei ka *verb of condition,* kata, kaba pynpaw ia ka jinglong bad jingsngew u nongkren. Kane ka V(erb) ka lah ban shim ia ka jaka ba khatduh ha ka shynrong; hynrei ym kum ka Noun *mei* ha ka (28) haneng. Khot da kano kano ka kyrteng ka *sngewbha* ka dei ka verb ha ka shynrong klas.

(32) V + N + P + N + V
Ai ja ia nga, sngewbha.

(33) V + N + V + P + N
* Ai ja sngewbha ia nga.

Katei ka shynrong (33) kam beit namar ka jingmut kam iadei shuh bad ka (31) bad (32) kiba iathuh ba u nongkren u pan ja da ka akor. Ngi iohi ba ym don jingphér ha ka shynrong tang lada u nongkren u iathuh ba don ba *ai ja sngewbha ia u khlem da siew dor.* Lada shim na katei ka jingmut ka shynrong kan kylla khyndiat namar don kam N(oun) ha khmat eh.

(34) N + V + N + V + P + N
U ai ja sngewbha ia nga.

(35) Adv + N + V + P + N
(a) Bak u jah na ïing
(b) Jar u jah na shnong.

6.24. Na ka shynrong (35) ngi lah ban batai ba ka Adv ruh ka lah ban sdang ia ka sentens ha ka ktien Khasi.

(36) C + N + C + N + D + V + Adv
Bad Jack bad Jil ki ialeit noh

6.25. Haba kren ngi ju pyndon kam ia kum katei ka shynrong da kaba ban ia ka C(onjuction) ar sien.

---

7. *Ki Phreis*

7.1. Ha ka lynnong ba la dep ngi la shim kum ka jingshisha ba ki klas ki pynlong ia ka phreis (phrase). Ngi kynmaw ba ki nongthoh grammar ba rim ki batai ba ka phreis ka dei ka synjuk ki kyntien ba iawan lang haba kren, kata, ba ki kyntien ki sawa ha ki shkor jong ki nongsngap kumba ki dei tang kawei. Don shisha bun ki kyntien ba iaiaid lang haba kren; hynrei khlem nuksa kam biang ia ka jingpule ha kane ka juk thymmai.

(1) (a) Ngamleit baslap
(b) Udo uleit ïew
(k) Nga khmihlynti iaphi.

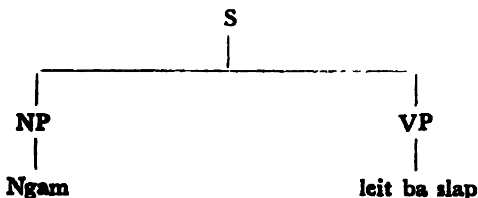
Haba ngi kren ki kyntien ki iamih lang kumtei kumba la buh; hynrei kiba ha ka nuksa (1) (a) bad (b) ki kyntien ba la pyniadait lang kim iadei na kajuh ka synjuk lane phreis; katba ha ka (k) pat ki iadei. Ba ki riewstad ha ka ktien Khasi kin pdiang ia ka jingthoh jong ngi, yn pynbeit kumne harum.

(2) (a) Ngam leit ba slap
(b) U Do u leit ïew
(k) Nga khmih lynti ia phi.

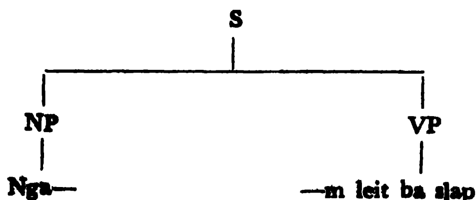
Ha ka (2) (k) *khmih lynti* ka dei ka phreis ba lam khmat da ka V(erb), bad ngi khot ia ka VP (Verb Phrase).

Ban ym bakla lashai ha kaba pule ha ka English, yn ai kyrteng ia ki phreis baroh kumba ki nongpule kin lap ba la batai ia kano kano ka ktien (language) ha ka English. Kumjuh *ia phi* la lam khmat da ka P(reposition), te ka phreis ka dei ka PP (Prepositional Phrase). Ki kyntien ba ngi pyndait lang ha ka (1) (a) kim kohnguh ia katei ka jingpynbeit bad jingbatai ia ka (1) (k) namar ka aiñ ka phreis kaba ngi khot PS–rules (Phrase Structure rules) kam pdiang ban pynlong NP ia ka *ngamleit* ha ka (1) bad *ngam leit* ha ka (2) la ka *leit* ka bud stet ia ka *ngam* haba kren. Don da ki rul ban batai ia ka shynrong Phreis, namar *u Do* bad *u leit* pat ki long NP bad VP. Ngin bishar ia kane ka jingpyni da kaba phiah ia ka sentens ba ngin thoh tang S, sha ki ar tylli ki phreis nyngkong eh.

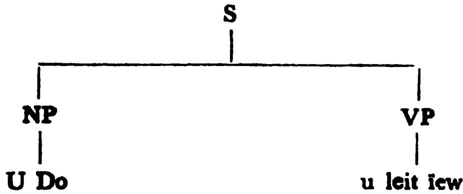
(3)

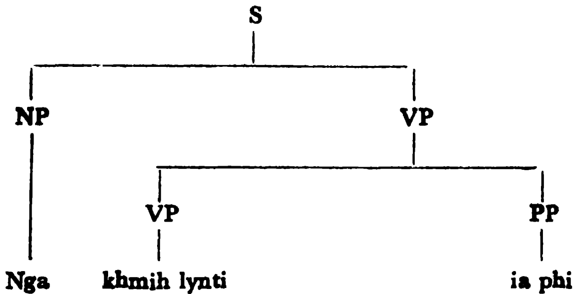
Ngi sngew kumba ka beit bha hynrei *ngam* kam dei tang ka NP namar ba don *m*. Khmih yn leh biang.

(4)

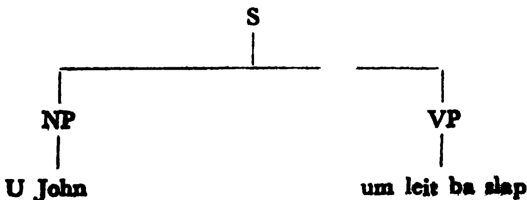

(5)

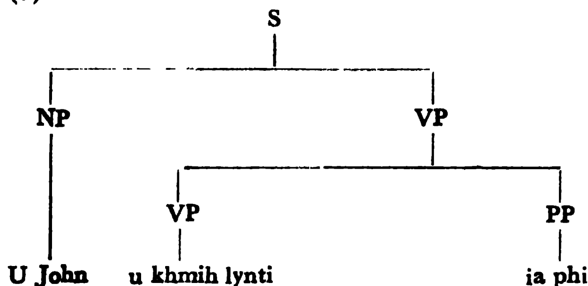

Ngi lah ban kylli kumno ka *ngam* bad ka *nga* ki lah ban long NP kumba la phiah ha ka (3) bad ka (5) ? Ka *ngam* kam long, katba ka *nga* ka long. Ka jubab ka long ba lah ban pynkha sa da kiwei ki kyntien ha ka jaka kito kiba long phreis.

(6)

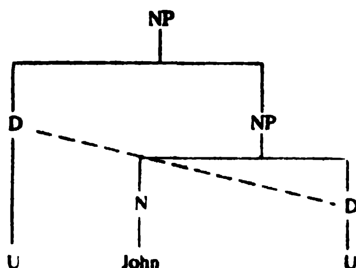

(7)

7.2. Ngi lah mynta ban batai ia ka phreis kumne : ka phreis ka dei ka klas kyntien ba lah ban pynkha ia ki kyntien da pynieng na neng sha rum. Ka nuksa ba la pyni haneng ka la biang, ba ka phreis *u John* ka ia ryngkat ha ka kamram bad ka *nga*. Ngi lap ia ka nia kaba kynthup ia u *u* ba bud ia ka N hapoh ka NP. Lada ngi bud ia kata ka nia ka jingeh ka long ha kaba phiah shuh shuh ia ka NP sha ki klas.

(8)

Ka jingpule ia ka shynrong kano kano ka ktien kam shah ban iapom lain lane *bar crossing*. Ha kaba haneng u lain ba sdang na ka D(eterminer) u pom ia u lain ka Noun ban lap ia kawei pat ka D, lada shim ba *u John u* ka dei ka NP. ym hap pom haduh lai tylli haba phiah ia kum kane harum pat lada bud ia katei ka jingtyrwa.

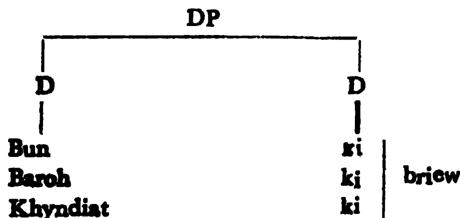
(9) *U* John uba minot ban pule kot *u* kmen.

Dei namar kaba kum kane ka jinglong ka ktien Khasi ba la shim lang ia ka D(eterminer) ba ar bad ka V(erb) namar ba *u* ha katei ka shynrong (7) ka iaryngkat bad u *s* ha ka *expects;* bad lymda la leh kumta ka PS bad Transformational Rule kim lah ban batai hok ia kum ka nuksa (9) haneng.

7.3. Ngi pyni ba ka *nga* ka long NP. Ka mut ne em ba *u, ka, ki, phi, ngi, i* ruh ki long kumta ? Ngi lah ban pyni ba ki dei ki NP thik kum ka *nga* tang haba ki long N (pronoun ruh ka NP ha ka *class* bad *phrase structure*). Kumno pat ha ka shynrong (8) bad ka shynrong (9) ki long D ? Ia kane ruh ngi jubab ba haba *u/ka/i* kim ïeng na ka bynta lane ha ka jaka ka N ki dei ki D. Tang haba ka Noun ka mih shai kdar ba ki long D namar ki dei ki article jong ka N(oun) kum ha ka (6) bad ka (7) haneng.

7.4. Haba ngi peit nuksa na ki kyntien ba iaiaid lang ka D(eterminer) ruh ka don phreis ha ki katto katne ki shynrong. Kaba ngi dei ban kynmaw ka long ba ha ka shynrong klas, ngi ñiew D ia ka kyntien kaba lah ban wan ha khmat ka N; hynrei ha ka Khasi ka kyntien ba wan ha shwa ka article ruh ka dei ka D. Ngin pyni harum kumno ba ha ka Khasi don ka DP (determiner phrase).

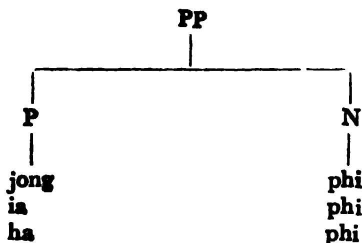
(10)

Lah ban pynjrong ia ki kyntien ba long kumtei; hynrei ki nongpule kin wad hi ba kin sngew hun ba ki la lap ia kaba la pyni nuksa. Ngin sa wan biang sha kane ka shynrong ynda ngi la pyndon kam da ki *bar* [" '].

7.5. Khyndiat na ki nuksa jong ki PP (prepositional phrase) ba rit ki long kine harum.

(11)

7.6. Ha kajuh ka rukom don ha ka sentens Khasi ki AdvP (Adverbial Phrase), bad ki AP (Adjectival Phrase) ruh kum ki nuksa ha ka shynrong (12) bad (13) harum.

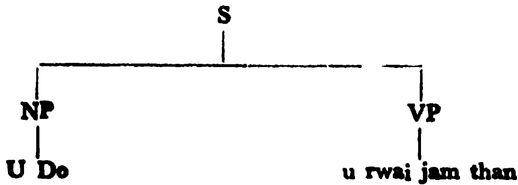
(12) U rwai *jam than*
AdvP

(13 U khynnah *ba sbun eh*
AP

Haba ngi la iohi ia kitei ki nuksa ngi lah mynta ban pynbna ba ka sentens Khasi ka don ki NP, VP, DP, PP, AP bad AdvP.

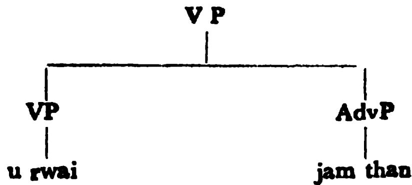
7.7. Ka dustur ban phiah ia ka sentens sha ki phreis ka long ban phiah shwa sha ki ar tylli ki phreis, kata, NP bad VP, bad ia ka sentens la thoh tang S. Ia kane ka rukom phiah la ioh pateng na ka jingbatai kaba ngi khot *immediate constituent analysis* (lane, ICA). To ngin iakhmih shuh bad sa batai katba ka sentens ka dawa.

(14)

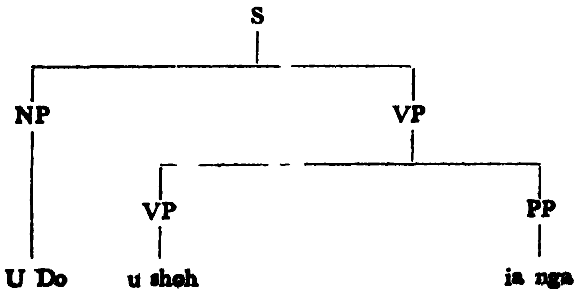
7.8. Ha katei ka nuksa ngi lap ba ka NP ka la kut, katba ka VP pat ka dang kynthup sa ia kawei ka VP bad ia ka AdvP de. Ngin phiah shuh ia katei ka VP sha ki ar tylli ki phreis.

(15)

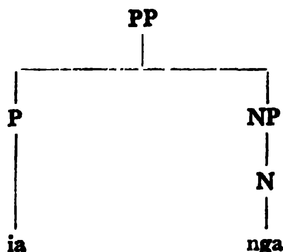
Ka VP ba mih na ka S(entens) ka pynkha ia ka AdvP de. Lehse kam kut tang katne kumba ngin iohi shen.

(16)

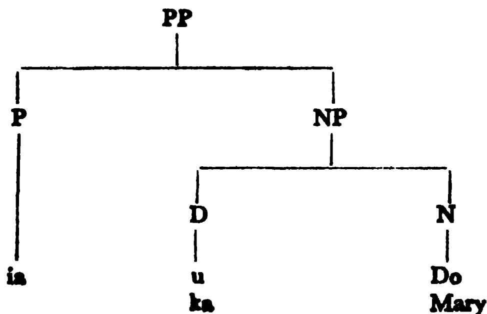
7.9. Lada ngi pule ia ka sentens tang da kaba phiah sha ki phreis ka la dei ban kut tang kattei; hynrei ngi la pyni ha ka 7.2 haneng ba kawei ka klas ruh ka lah ban long phreis namar lah ban pynkha da ki phreis shisha ha ka jaka jong kata ka klas. Kumta ka PP *ia nga* ka pynkha sa ia ka NP.

(17)

Ngi shim shwa ia ka *nga* kum ka NP namar lah ban bujli ia ka da ka phreis rit kumne.

(18)

7.10. Ngi ioh ia katei ka PP na ka VP, ia ka NP pat na ka PP. Hato ka VP ka long ka phreis ba heh tam ha ka sentens Khasi ? Lada ngi shim nuksa tang na ka dur (16)

bad pynkha kum ha ki (17) bad (18) ngi lah ban pyrkhat kumta. Te kitei ki jingphiah ki shah ia ngi ban batai ba ka VP ka kham heh ia ka PP bad ka PP pat ka kham heh ia ka NP; namar ngi phiah ar ar shwa ban poi sha ki klas.

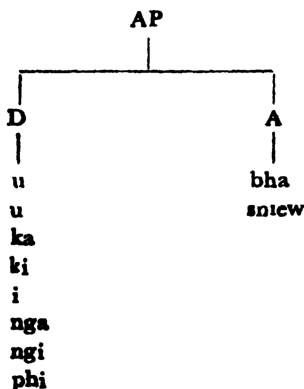
7.11. Ki nuksa (14) bad (16) ki pyni ba *u/ka* ki iaiaid lang bad ka Noun kumjuh bad ka Verb. Ngim pat lah ban rai kut ia kane lymda ngi iapeit shuh sa ia kawei ka nuksa.

(19) (a) Ki long kumno phi ?

(b) U Do u sniew; u Jam u bha.

Ki kyntien *bha* bad *sniew* ha ka (19) (b) ki dei ki Adjective namar ki iathuh ia ka jinglong u Do bad u Jam. Te ka nia ka ıeng ba *u/ka* bad kiwei pat ki kyntien, la tang khyndiat, ki wan ha khmat ka Adjective ruh kumba ki wan ha khmat ka Noun bad Verb. Ngi lah ban pynïeng nia ba don ka AP (Adjectival Phrase) ruh. Ngin phiah ia ar tylli ki nuksa kumba leh ia ka NP lane VP ba rit. Ngin shim hi da kitei haneng.

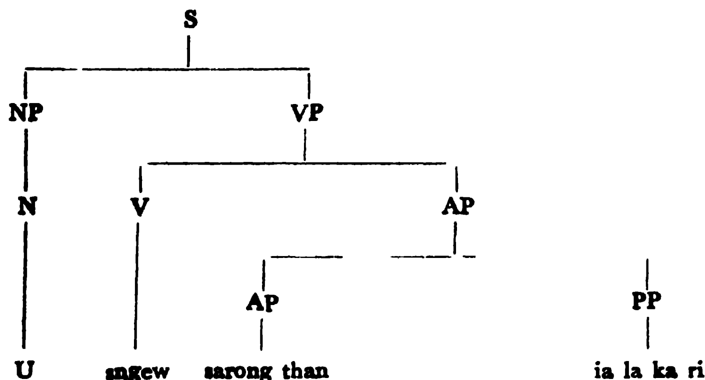
(20)

Kaba kum katei haneng ka long AP ba rit eh. Don kaba kham heh ruh. Dei na katei ka jinglong jong ka Khasi ba ha *Ka Grammar* (1987) ba la pynlong D(eterminer) sa ia kiwei pat ki kyntien.

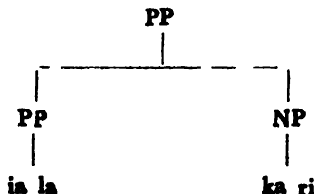
(21) u sngew [sarong than ia la ka ri].

Ka synjuk hapoh [ ] ka dei ka AP ba kham heh. Ngin phiah ia kane ruh.

Ngim dei ban klet ia kaba la kdew ha ka 7.10 ba ka PP ka kham heh ia ka NP. Te ia ka PP haneng yn phiah biang sha ar tylli ki phreis.

(22)

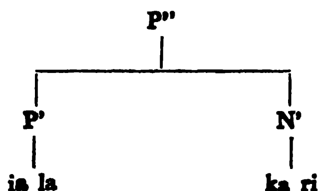
7.12. Na ki jinglap ba kum ha ka nuksa (14), (15), (16), (20), (21), bad (22) haneng ba kawei ka phreis ka pynkha sa kawei pat kaba kum ma ka hi, ki nongbatai ia ka shynrong phreis lane *phrase structure* ki pyndon kam da ki *bar* kiba kum ki *inverted comma* ba la pyni harum. Ngi la iohi ba ka VP ka pynkha sa ia kawei ka VP, ka PP, ka AP ruh ki leh kumjuh, u Andrew Radford (1988) u jied ban pyniapher ia ki phreis heh bad ki phreis rit da kaba thoh V" ia ka VP heh, bad V' ia ka VP rit, kumjuh ruh ia kiwei pat: N", N'; A", A'; Adv", Adv'; P", P'; D", D' bad kumta ter ter. La kine kin iahap ne em bad ka jinglong ka ktien Khasi ngin hap ban pule lyngba ki nuksa ki sentens ba ngi pyndon kam. Lada kim iahap ngi hap ban pynbun ia kitei ki *bar* lane pynkhyndiat ia ki kat kum ka jinglong ka ktien jong ngi. Kata ka mut ba katei ka jingpyniapher kan biang ngin hap ban thoh V''' lada ka VP ka pynkha sa ia ar tylli ki VP. Lada kan leit long kumta, ngin lap (1) ba ka shynrong phreis Khasi ka pher na ka jong kiwei pat ki ktien; (2) ba ym baroh ki nuksa ki lah ban biang ban batai ia ka ktien jong ngi. Ngin tynjuh ia kane ka jingpyniapher na ki phreis ba ngi la lap.

(23)	P"	→ P'	N'	kum ha ka nuksa	(22)
	V"	→ V'	AdvP	" "	(15) bad (16)
	A"	→ A'	P"	" "	(21)
	N"	→ N'	?		
	Adv"	→ ?			

U dak jingkylli u ai lad ia ngi ban wad la ngi don ne em ha ka sentens Khasi ka adverbial phrase (AdvP) kaba heh lane ngi don tang kaba rit. Ngin thoh biang ia kijuh.

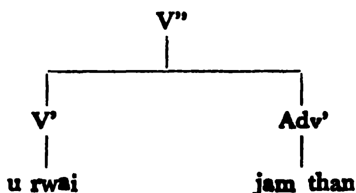
Ngin sdang na ka P".

(24)

Haduh katei haneng katei ka rul ka biang; hynrei ng' dei ban peit shuh.

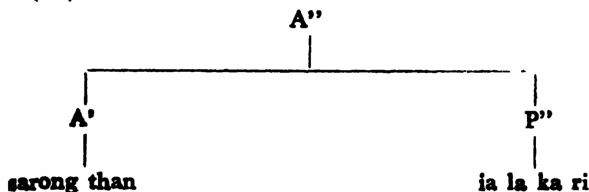
(25)

Kum ka nuksa (15)

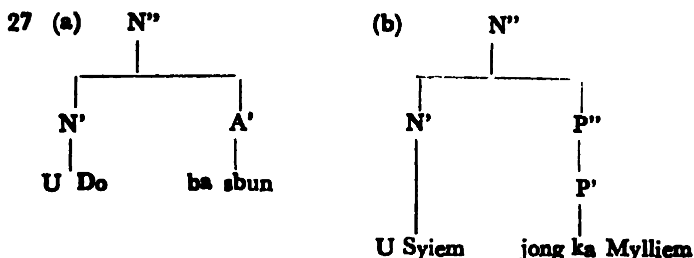
Katei ruh ka dang biang.

(26)

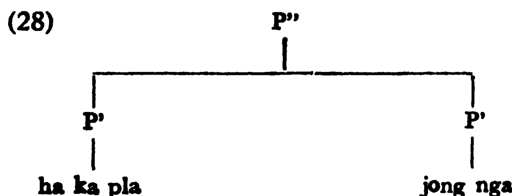
Nuksa (24).

Ngim pat don nuksa ia ka NP ba heh tam.

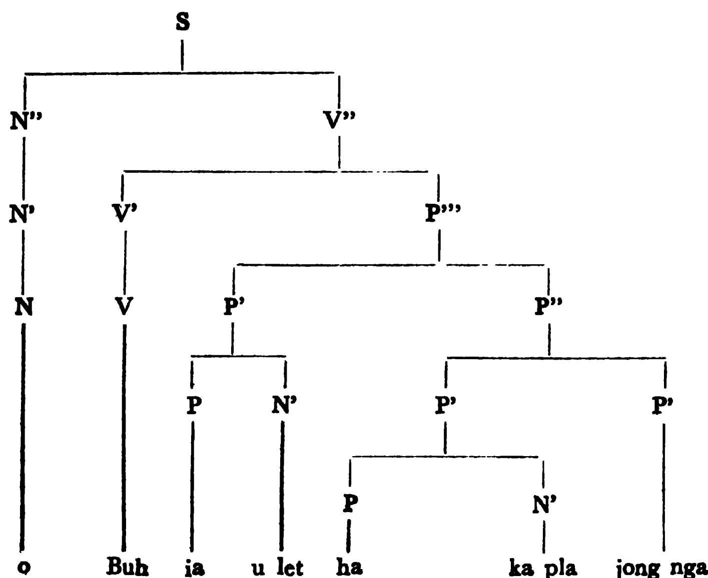
Kat hangtei ka nia ba ai kiwei ia kawei pat ka ktien ka dang biang; hynrei ngi lah ban don kiwei pat ki phreis kiba pynpaw ba kaba iadei bad kawei ka ktien kam iahap bad ka ktien jong ngi.

7.13. Don kiwei pat ki jingkren ba beit kibym hap ha katei ka jingbatai lane theory. Shim kum ia ka jingbthah kaba kum kane. *Buh (ia u let ha ka pla jong nga).* Lada búd ia katei kaba ki English ki khot double (") bad single (') bar kam lah ban batai ia ka shynrong ka phreis Khasi. Yn pyni da ka nuksa ban iasngewthuh. To ngin pyrshang.

Hynrei kumno shaphang kaba kum kane ka jingkren ? *Buh ia u let ha ka pla jong nga.* Ia kum kane ka sentens te ka jingbatai jong kiwei pat ia ka jinglong ka phreis kam biang. Na kata ka daw keiñ ba lada ngi shim da kaba suk ban sngewthuh ngin shem ba ngi hap ban pyni ia kaba pher na kiwei pat ki ktien. Ha ka Khasi lah ban don haduh lai tylli ki *bar* kum ha kane ka nuksa harum.

(29) **Buh ia u let ha ka pla jong nga.**

La buh P''' ban shai. Lada ka phreis ka nang heh shuh shuh la dei ban pynheh ia katei ruh. Ngim dei ban pdiang lut ia kaba ka PS ka English ka pyni ha ngi.

7.14. Ka Adverbial Phrase (AdvP) ha ka Khasi ka long kaba rit eh; namar kata ka don tang Adv'.

7.15. Don ka phreis Khasi ba shitom ban phiah ar ar, kane ka dei : *me te me mo.*

4. Kaba ngi lah ban kren jam ka long ba ka shynrong phreis kam lah ban batai hok ia ka jinglong ka ktien Khasi; namar ka jingphiah S N' + V' kam biang kum ha ka sentens : *Leit la ka leit phi.*

8. *Ka Shynrong Kamram*

8.1. Ha kane ka lynnong ngin pule ia kawei pat ka shynrong ba ngi khot *function* lane *functional structure* (FS, haba thoh lyngkot). Ngi ai kyrteng ia ka da ka "shynrong kamram" namar ym pat don ba ai kyrteng Khasi ia ka; hynrei namar ba don na ki nongpule ki ban iatyngkhuh kam bad kiwei pat ki riewstad ha la ki jong ki bynta jong ki ktien ba ki pule, yn thoh tang kitei ki dak FS kat haba yn batai ha ki dkhot ba bud. Ka jingmut jong kane ka kyrteng ka long ban pule ia ka shynrong sentens kat kumba ka grammar ka ai kam ia ki kyntien bad phreis ban pyndep. Kane ka mut ba ka lynnong ka wad ym bad buh ia ki kyntien ha ki klas kumba la leh ha ka lynnong 6. Lah ban ai nuksa ban shai ha ka jingpule bad jinghikai hadien habud. Haba ngi ang la ka shyntur ban ong *nga;* ngi kylli ia lade kaei ka klas jong ka *nga ?* Na kaba ngi tip na ka lynnong ba ngi la pule ka long ba ka dei ka N ha ka shynrong klas namar ia ka Noun bad Pronoun la ñiew kajuh ha ka klas. Lada ngi kylli biang "kaei ka kamram ka *nga ?*" ruh ngi lah ban jubab ba ka kamram jong ka kat kum ka grammar ka long ka *Subject* (ngin thoh lyngkot ha kane ka lynnong tang S) lane ka Object (O) namar tang ka Noun bad ki kyntien ba lah ban mih bujli ia ka kiba lah ban long subject bad object. Lada ngi pynbun sa kawei ka kyntien :

Nga bam

bad kylli biang kaei ka klas jong ka *bam,* ngin jubab beit khlem bakla ba ka dei ka Verb (kata, V); hynrei ka kam-

ram jong kano kano ka V ka long Predicate (P) namar tang ka Verb bad ki kyntien kiba iaryngkat bad ka lane ba lah ban mih bujli ha ka jaka jong ka kiba lah ban long predicate. Haba ngi thoh lyngkot ia ka Subject, Object bad Predicate kam mut ba ka FS jong ka Khasi kan long SOP. Ka lah ban long kano kano kumban sa iapule lang hadien.

8.1.1. Ngi kwah ban iathuh lpa ia ki nongpule ba dang don byllai ki nongbatai shaphang ka ktien (linguists) kiba pynkhleh lang ia ka *class structure* bad ka FS. Wat ha ka grammar ba rim lane *traditional grammar* ym ju don kita ki *parts* kum ka S, O, P lane SPO. Ia kine la buh tyngkai na ka bynta kawei pat ka phang kaba ha ka juk mynta ka dei ka FS. Kibym kwah ban iaid lang bad ngi kin lap ia la ka jingduna ha kawei ka sngi, kumba lap u Frank Palmer ha ka snem 1971, ia ka jingduna kiwei pat shwa ia u haba u thoh :

> It is an error to analyse *John loves Mary* into subject-verb-object. This confuses two kinds of classification. 'Subject' and 'object' refer to sentence elements while 'verb' is the name of a word class like 'noun'. So we must either say that this sentence consists of noun-verb-noun, or more strictly of NP–VP–NP or else we must find a new name for the sentence element denoted by the verb. One suggested is 'predicator'. We can, therefore, consider that the sentence elements are subject-predicator-object.[1]

Dei ia kane kaba u Frank Palmer u khot *sentence elements* ba ngi ai kyrteng da ka FS (function structure).

---

1. Frank Palmer, *Grammar* (Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1971), pp. 77f.

8.1.2. Ia kane ka FS lah ban pule ha ki ar tylli ki lynti: (1) da kaba shim ia ki klas bad ki kamram ba ki pyndep; bad (2) da kaba khñiot ia ka jingpule ha ki khyndiat ki phang. Ka lynti ba nyngkong kan pynlah ia ki nongpule ban batai ia kat kaba ki lap thymmai ha ka ktien Khasi. Yn pyni nuksa kawei ban thikna, bad yn shim tang *u John.*

(1)	N' or	NP	– phrase structure
	D	N	– class structure
	Spe	S	– function structure
	U	John	

Ka kyrteng lyngkot *Spe* ki dei ki dak ba na khmat eh ha ka *specifier.* La ka lynti ba nyngkong ka kham bha, namar ba kan shim jaka than, yn bud ia ka lynti ba ar ha kane ka lynnong.

8.2. *Kaba jubab ia ki jingkylli*

(2) (a) Mano ban bam ja ?

(b) Ma nga.

8.2.1. Ka (2) (b) ka dei ka Subject. Ngin iohi ia kane haba ngi pynkha ia ki ar tylli kiwei pat.

(k) Ka Mari

(d) U Jo.

Ngi pynïeng nia ba don ki sentens ha ka Khasi kiba ha ka kamram ki dei tang ka Subject.

(3) (a) Iano yn ai ?

(b) Ia nga

(k) Ia u De, etc.

8.2.2. Baroh ar ki jubab ki dei ki sentens ba pura; hynrei baroh ar ki pyndep ia ka kamram ka Object (O); bad ia kaba kum katei ngin thoh lyngkot tang DO (Direct Object). Don kiba ai symbol ia ka DO da ka Od bad ia ka IO (indirect object) pat Oi; ki nongpule kin leh bha ban kynmaw ia ki symbol ba pher ba ai ki nongthoh ba pher ban ym kulmar jingmut.

(4) (a) La long ban leit ïew ?
(b) Khie
(k) Leit.

8.2.3. Baroh ar ki jubab ki dei ki Verb; kumba la pyni naduh ba sdang kane ka lynnong tang ka Verb bad ki kyntien ba lah ban shim ia ka jaka jong ka kiba pyndep ia ka kamram kum ka Predicate. Ngin batai shuh ba don sentens ha ka Khasi kiba tang ka P(redicate) khlem S khlem O.

(5) (a) U syiem ka hima aiu phi ong ?
(b) (Ka hima Mylliem)
(k) (Ka Mylliem).

8.2.4. Baroh ar tylli ki jubab ki dei tang ar tylli na ki dur lane *variants* jong ka Complement (ngin thoh lyngkot tang C ha kane ka lynnong).

Ki nongpule ki lah ban khmih biang ia kaba ki la lap ha ka lynnong 7 ban kynmaw kumno ngi khot ia kum kitei ki sentens hapoh ( ) ha ka Phreis. Ngin batai, namar kata, ba tang ka complement ruh ka biang ban pynsngewthuh ia uba kylli.

(6) (a) U khynnah uba kumno ?
(b) Uba jrong shñiuh

(k) Uba sngaid

(d) Uba pule Khasi.

8.2.5. Baroh lai ki jubab ki dei ki *Adjunct* (A, ha kane ka lynnong). Ka kamram jong ka adjunct lane A ka long ban pynshai ia ka dur u khynnah haba peit ia u. Ngi lah ban batai ba haba jubab tang ka A ruh ka biang ban pynsngewthuh ia uba kylli. Ha kine ki nuksa harum, yn buh da ki symbol harum ki phreis ha ki jubab ban iohi ia ka shynrong kat kum ki kamram.

(7) (a) Phi ieit ia nga ?

(b) Nga ieit

(8) (a) Phi mon ban shim ia u...

(b) Nga mon.
S P

8.2.6. Don ka shynrong sentens ba rit kum katei kaba tang ar kyntien hynrei kawei pa kawei ka kyntien ka don la ka jong ka kamram, kata kum ka subject bad ka predicate.

8.3. *Kaba iathuh*

(9) U Jisu u la iam
S P

8.3.1. Na katei ka nuksa ngi lap ruh ba ha kaba iathuh ia kaba la iohi ne iohsngew ne sngewthuh don ka shynrong kaba tang ka S bad P.

(10) U briew (uba jrong shñiuh) u ïam
S A P

8.3.2. Ha katei ka shynrong ngi lap ba ka Adjunct ka wan hadien ka Subject bad ha khmat ka Predicate. Ka shynrong ka long SAP.

(11) U briew (uba jrong shñiuh)
S A

(uba shong ha kyndong) u iam.
A P

8.3.3. Na ka shynrong (11) ngi lap ba lah ban don palat ban ia kawei ka adjunct ha ka sentens Khasi. Lehse lah ban pynbun ruh khlem jingkut.

(12) U nongpule (poitri) u kmen
S C P

8.3.4. Na katei ka nuksa haneng ngi lap ba ka Khasi ka shah ban don complement hadien ka S(ubject) bad haba thoh lyngkot ka shynrong kamram ka long tang SCP.

(13) U nongpule (poitri) bad (histori) u kmen
S C C P

Ngi don kam ia ka *coordinator bad* khamtam haba ngi iathuh ba u briew uba kmen u dei u nongpule poitri bad histori. Ka shynrong ka long SCCP. Lah ban kylli la ka kamram ka conjuction *bad* ka long ban ñiew lang ba sa khot ia ka da ka *coordinator ?* Ka long kumta.

(14) U nongpule poitri bad histori u kmen
Spe S C Coord C Spe P

Ka mut ba lada ia ki klas, kata N V A Adv etc. yn ai kamram ka FS kan iathuh kumba ngi lap ha ka shynrong (14).

(15) U briew ba jrong shñiuh na Jowai u rkhie
S A C P

8.3.5. Ha kum katei ka shynrong pat ngi lap ia ka C hadien ka A bad ngim lah ban iabujli jaka ia ki.

(16) * U briew na Jowai ba jrong shñiuh u rkhie
S C A P

Ym don kano kano ka shnong kaba jrong ne lyngkot shñiuh. Ki briew te don.

(17) U tnga u shoh, u kyrkait, u doh, u dait ha
S P P P P

kyndong.
A

8.3.6. Ngi lap ba haduh saw tylli ki predicate ruh lah ban pyndon kam ha ka sentens Khasi. Dei na kane ka daw ba ia ka sentens ha ka ktien jong ngi lah ban pyniar sha ka liang ka mon jong ka Subject ha bun tylli ki nuksa.

(18) Nga ieit ia u Zenith
S P O

8.3.7. Ha ka (18) pat ngi lap ba ka FS ka long S(ubject) + P(redicate) + O(bject). Lah ruh ban pyndon kam kham bun ki O ha kajuh ka sentens kumba ngi lah ban pynbun ia ka P ha ka shynrong (17). Ngi la lap ia ki jait object ha ka dkhot 7.2.2 Ngin shim tang ar tylli ki nuksa.

(19) Ki myntri ki thung syiem ia u Manik
S P IO DO

(20) U ai soh ia nga, ia u Jo, bad ia u Do.
S P IO DO DO DO

8.3.8. Ngi la sngewthuh lpa ia ki ar tylli ki dur ka O(bject). Ngi dei ban batai ba ka IO kam shym ioh ei ei; namar la ai ia ka ha ka DO la da ka mon sngewbha u nongioh lane ba la pynbor ia u ban ioh. Ka kam syiem kam lah ban shitom; hynrei dei uba ioh lane pdiang ia ka uba hap trei, te u dei u DO (direct object) ha ka FS bad ka kam pat ka dei ka IO (indirect object). Ka long kumjuh ia ka IO *soh* bad ia ki DO ha ka shynrong (20).

8.4. *Ka Attribute*

La ka ktien Khasi ka don Attribute ne kam don dang dei ban ïit bniah ha kawei pat ka jingpule ba kham bniah; hynrei ki nonghikai bad ki nongpynwan ia kano kano ka jingthoh sha ka ktien jong ngi kin lap ba dei ban ioh ki kyntien kiba iajan la kumno kumno bad ka ktien ba la lap ha ka jingthoh tynrai. Lada ka jingpynwan sha ka Khasi ka long na ka English kan eh shuh shuh. Ka *attribute* ka batai ia ka dur, jinglong bad katto katne na ki kam ka *subject*. Ka long thik kumba ki riewstad shaphang u Blei ki kren ia ki *attribute* u Blei (attributes of God). Ngi la pule naduh ba sdang ka lynnong ba tang ka N bad ki kyntien ba lah ban ieng na ka bynta jong ka kiba lah ban long Subject. Ha ka *class structure* lane shynrong klas ka *attribute* ba ngi khot ia ka kamram ka kyntien ka dei ka *adjective.* Ha ka Khasi lei lei ym lah lait na ka adjective, khot ia ka da kano kano ka kyrteng bad pyrshang ban weng ia ka, ka dei hi ka adjective. Ki nongpule ki lah ban khot ia kano kano ka kyntien da ka *pronominal* lane *distributive* kin hap hi ban pyndon kam ia ka kyrteng *adjective.* Te ka *attribute* ka dei ka adjective. Ha kane ka jingpule ngin ai symbol ia kane ka kamram ki kyntien da ka *Att.* Ngin shim nuksa na ka English ban iohi ia kane ka jingshisha. Ka shong ha ka jingbatai ba pynshong nongrim ha ka *logic* lane ka nia ban pyni ia kaba lah ban pdiang khlem lah kylla shuh ha ki sngi ban wan.

(21) English : A *little* boy of London rode on a horse

Khasi: U khynnah *rit* ka London u shong kulai.

S Att C P A

8.4.1. Ngi lap ba ka *little* ka pyniar ia ka Subject ha ka English sha ka diang katba ka *rit* pat ka pyniar ia ka Subject Khasi sha ka mon. Lada ngi iohi ba ngi don kam Att ha ka Khasi, ngi lah ban batai ba ka wan beit hadien ka subject, kata, shwa ia ka complement.

8.5. Lah ban don ki shynrong sentens khyllah ha ka ktien jong ngi ba hap ban batai kyrpang ruh. Tad haduh ban ioh ia ka jingbatai ba bniah ngin kdew ia kito bad ngin batai de. Hynrei ym shim da ki nuksa ba ki nongkren ki iasngewthuh para ma ki.

(22) Ka kot ia nga, u khulom ia phi, u let ia u

D N P N, D N P N, D N P N

(class structure)

NP PP NP PP NP PP

(phrase structure)

? S O, S O, S O

(function structure)

8.5.1. Ngi buh da ka (?) jingkylli namar ha ka English ym ju lap koit kum ia katei ka jingkren ba ki nongkren ki iasngewthuh; katba ha ka ktien jong ngi pat, ngi lah ban sngewthuh ia kaba u nongkren u mut. U dak (?) u dawa shuh shuh sa ia kawei ka jingbatai. Baroh ki S ha FS (22) kim dei satia ki subject; namar ym don subject ha kum katei ka sentens. Ngin pyni shwa da ka nuksa ba ngin pdiang ia kane ka jingbatai.

(23) Ai ka kot ia nga, u khulom ia phi, u let ia u.

P IO DO, IO DO, IO DO.

Hangtei ngi iohi ba ka FS ha ka (22) kam beit satia. Bad ngi dei ban bniah bha kham tam ha ka jinghikai jong ngi ia ki khynnah bad ia ki nongwei kiba la nang lpa ia ki jinglong ka ktien jong ki da kaba pule lyngba ka English ne kano kano ka ktien. Lah ban pynrung ia ki P(redicate) *shim* ha ki klos ba ar bad *ai* ha kaba lai lada kwah ban kham pynshai ba ka FS (22) kam beit.

Ngi la iohi na ka nuksa (1) bad ka nuksa (22) ba ym dei ban pynkhleh ia ki shynrong sentens ka ktien haba batai shaphang jong ka.

PYRSHANG IA KINE

1. Thaw 10 tylli ki sentens bym don ha kane ka lynnong ki don ia ka shynrong SP.
2. Thaw 10 tylli ki sentens kiba don ia ka shynrong SPO.
3. Thaw 10 tylli ki sentens kiba don ia ka shynrong Spe+S+C+Spe+P. (Khmih na ka dkhot 8.3.4.).
4. Batai ia ka jingmut, da ai bad ka nuksa jong kine ki kyrteng ha ka sentens, Attribute, Adjunct, IO bad DO.

9. *Ka Shynrong Klos*

9.1. Ngi ngeit ba bun na ki nongpule ki la sngewthuh lpa ia ki klos lane *clauses* na ka jingpule jong ki shaphang ka English. Ki nongthoh grammar ba rim ki ai kyrteng ia ki da ki ***main clause, relative clause*** lane ***subordinate clause.*** Ngin pyndon kam ia ka main clause (MC) ha kane ka jingpule ruh. U Frank Palmer (1971 : 79) u la bishar bha ia ki jingbatai ba mynshwa bad u lap ba ia ki klos kiba shaniah ha ka klos pdeng la ai kyrteng ruh kat kum ka kamram jong ki ha ka sentens. Dei na kata ka daw ba ngi lap ia ki kyrteng kum ***noun clause, adjective clause*** bad ***adverb clause*** ha ki kot grammar kiba batai ia ki klos ha ki sentens ba kham jrong.

Sngew dei ban iathuh lpa ba ka thong ha kane ka lynnong kam wad ban batai ia ki klos kat kum ka jingbatai ba rim; hynrei kat kum ba ki paw ha ngi na ki khyndiat ki nuksa ban sa jied na ka ktien ba ngi iakren man ka sngi. Haba ngi ong ***khyndiat*** ngi mut ba lah ban lum lut ia ki rukom kren jong ngi da kiwei pat ki nongthoh ha kaba kin batai tang ia ki klos. Ka jingthmu jong kane ka lynnong ka long ban lam lynti ia baroh kiba hikai kren bad thoh Khasi ia kiba dang sdang, ym ia kito kiba la tip lpa ia ki shynrong ba pher ka ktien jong ngi. Ha kane ka lynnong ki nongpule kin leh bha ban ym pynkhleh bad kano kano kawei pat ka shynrong ba la batai kyrpang ha kane ka kot namar ngin pule bad batai tang ia ki klos ba ngi tip ha ka English kum ki ***ordinary clause*** kiba kynthup ia ki ***embedded clause,*** ka ***exceptional clause,*** bad ia ka ***small clause.*** Ngi lah ban ai

da ka kyrteng Khasi ruh, hynrei ngi syier ioh ngin bakla lynti ynda ngin iatyngkhuh kam ha ka jingpule shaphang kano kano kawei pat ka ktien. La katta ruh ha ka jingbatai ia ki klos yn pyni lynti ia ki nongpule ban suk ban sngewthuh.

9.2. *Ordinary clause.* Haba ki long *ordinary* ka mut ba ngi lap ia kita ki klos man ka por ba ngi kren bad pule ia ka ktien Khasi. Kum kita ki klos ki don ka *subject* bad ka *predicate* la ki jong kum ka main clause lane klos pdeng bad ka *embedded clause* lane ka klos kaba leit rung lang bad ka klos pdeng. Kine ki klos ki don ruh ka *object* ha bun ki jingkren.

(1) Nga ieit ia phi

Katei ka dei ka sentens ba pura, bad ka don tang kawei ka klos ia kaba ngi khot main clause lane ka klos pdeng. Ki nongpule kiba la mlien ia katto katne ki kot grammar English kin lap ba don ki nongthoh kiba ai kyrteng ia ka main clause (MC, haba thoh lyngkot) da ka *principal clause* lane ka klos tynrai namar ba ka dei shisha ka tynrai na kaba kiwei pat ki klos ki lah ban iaiaid lang. Ha katei ka nuksa ngi lap ba la ka sentens ka lyngkot, ka don ia ka subject, ka predicate bad ka object, kumba ngi pule ha ka lynnong ba la dep. Ym baroh ki jingkren jong ngi kiba iaid tang da katei ka shynrong. Ngin sa iohi shen.

(2) (a) Shim une u khulom ia phi.

(b) Ia nga pat ?

(c) Ia phi nga ai da kane ka baje.

Ia uba kren ha ka (2) (a) bad (k) lah ban shim kum u kpa, ka kmie, ne uno uno uba wan thied tiar ne wan na kawei pat ka jaka bad ba u ai sngewbha ia kiba dang kham

rit ka rta ban ia u. Ngi iohi ba don lai ngut ki briew. Uwei u ioh khulom, uwei pat u khmih lynti ban ioh ei ei. Te uba kren ha ka (k) u kren ha uba um pat ai ei ei, kata, haba uba lai. Hynrei dei ka (k) ruh kaba ai lad ia ngi ban batai ia ka jinglong jong ka sentens. (1) Namar ba u nongkren ha ka (a) u jubab ia uba kylli ha ka (b), *u hap sdang da ka object, bud sa ka subject bad predicate.* (2) Ka dei tang kawei ka sentens bad kawei ka klos.

9.3. Ngin iapeit shuh namar ba don ki klos kiba iapher ha ki khyndiat tylli ki mat.

(3) (a) U lah ban wan
(b) Ki dei ban leit
(c) Nga dei ban trei.

Ha katei ka dur ki modal *auxilliary* lane ki verb iarap ha ka Khasi ki long kum kine ha ka English : *ought, used, have;* ym kum ka *may, might, must, will, would, shall, should, can, could.* Ia kane ka jinglong ka Khasi dei ban kynmaw kyrpang haba hap ban pynkylla na ka English sha ka Khasi lane da kumwei pat. Ngi lap ruh ba lada ka auxiliary ka lam khmat ia ka *infinitive* (ha ka Khasi, *ban*), ka sentens ka don tang kawei ka klos. Shuh shuh, ngi lap ba lah ban lam khmat ia ka ordinary clause (ka klos ba iatip lut) ha ka N, V bad P(reposition).

9.4. Ngin pule ia ki sentens haba *ngi kylli bad haba ngi jubab,* bad yn batai de ia ka jinglong ka klos ha ka ktien Khasi. Ngin shim shwa ia ka jingkylli.

(4) Mano *ba* don ha ïing ?
(5) Phi don ha ïing ?
(6) Phi iadon ha ïing ?
(7) Don briew ha ïing ?

Haba peit tang na sla, ngi iohi ba baroh saw ki jingkylli ki thew sha kajuh ka thong : ban tip la ha kata ka ïing don briew ne ym don; hynrei don ruh ka jingiapher. Yn kdew ia kane da kaba bud dien na ka lynnong ba dei ia ki klas. Nyngkong eh, ha ka (4) don *ba* kaba jah ha ki lai tylli ki shynrong ba bud. Ar, ha ka (6) ngi lap ia ka kyntien *iadon* kaba mut palat ban ia uwei u briew ha ïing bad ka lah ban long baroh ki dkhot kata ka ïing. Lai, tang ha ki shynrong (5) bad (6) ba don *phi,* kata mano mano, ym dei ia u briew ba thikna. Saw, ka *briew* ka paw tang ha ka (7); hynrei ka *mano,* ka *phi* ha ki shynrong (4)–(6) ki thew hi sha ki briew. Tang ba haba don ka *mano* ka *ba* ruh ka bud ia ka ha ki jingkylli; namar ki nongkren kim pdiang lada kylli *mano don ha ïing* ba ka sawa kumba kren ubym dei Khasi. Nalor kitei ki saw rukom kylli ba ka ktien ka shah lah ruh ban kylli kumne.

(8) Ha ïing don mano ?

Khmih ha kitei haneng ka P' *ha ïing* ka wan hadien eh, katba ha ka (8) ka wan na khmat. Ngi lap shuh shuh ba ia ka auxiliary *don* kaba ïeng na ka bynta ka Verb lah ruh ban buh na khmat eh kum ha ka shynrong (7) katba ha kiwei pat kitei ki shynrong ka paw ha khmat ka P' *ha ïing*. Haba ka long kumta, ngi lah ban ong ba ka rul ba ngi tip kum ka jingbujli jaka ia ka auxiliary lane *inverted auxiliary* ka iaid kam ha ki jingkylli ha ka ktien Khasi.

9.5. Ki jingkylli Khasi jong ngi ki shong shibun ha ka kiew ka hiar haba kren. Haba thoh te ngi lah ban pyndon kam ia u dak /?/. Kine ar tylli haïum ki dei ki jingkylli bad ki jubab lymda buh ia utei u dak.

(9) U Chairman un wan

(10) Un wan u Chairman

Ba kin long jingkylli haba thoh ngi buh dak (?) hynrei haba kren ka shong ha ka jingkiew ne jinghiar ka sawa ha ka kyntien ba khatduh. Ngi lap shuh ba u *–n* ha ka *un* u ieng ha ka jaka ka verb iarap lane auxiliary, tang ba ka long modal auxiliary, kum *'ll* ha ka English : *he'll, I'll.*

9. 6. Ngi lah ban thaw jubab ia ki jingkylli (4) haduh (7); bad ngin peit ruh la ki klas ki lah ne em ban iabujli jaka ha ki klos.

(11) Ma nga

Ka jubab ka don tang ar kyntien; hynrei ka long kawei ka klos bad kawei ka sentens. Ngim lah ban iabujli kum * *nga ma* ha kum katei ka jubab.

(12) Don tang ma nga

(13) Tang ma nga ba don

Kaba ngi lap ha kitei ar tylli pat ka long (1) ba ka phreis *ma nga* ka sah khlem kylla, kata thik kumba ngi lap ha ka shynrong (11); (2) ba ia ka auxiliary lah ban rah na khmat kum ha ka (12); bad (3) ka *tang* ka wan shwa ia ka phreis *ma nga* ha kum kitei ki shynrong.

Ka jubab ia ki jingkylli (9) bad (10) pat ka lah ban long kumne.

(14) (a) Un wan
(b) U lah ban wan
(c) Um wan
(d) U lah ban ym wan

9.7. Baroh saw ki iadon mar kawei ka klos; hynrei ki iapher khyndiat khynsoit namar ki klas ki iapher ha ka kamram bad ka jingbun. Nyngkong, kumba la batai ha ka 9.5. haneng u *–n* u dei u sawa jong ka auxiliary, kumjuh

ruh u *-m* ha ka (14) (k) tang ba u *-m* u dei ruh u dak ba ngi ithuh ia kabym lah jia lane *negative,* kum ba *won't, shan't* ha ka English. Ar, ha ka (b) pat ka infinitive ka bud ia ka auxiliary. Lai, ka pyniakhlad ia ka infinitive bad ka verb kumba leh ka *not* ha ka *may not come.*

9.8. Ia ki sentens ba tang kawei ka klos la pyndon kam ruh ha ki kynja jingkyrpad, hukum bad kaba pynpaw ia kabym lah, bym long bad bym treh ba ngi khot *negation.*

(15) Men ym tuh

9.9. Kum ka *un* ka *men* ruh ka kynthup ia ka Pronoun bad ka modal auxiliary; namar kata ruh ba ha ka shynrong klas la thoh N+. Lada ieh pat tang *men* bad *tuh,* uba kren u phah tuh ia uba sngap; lane, u maham ioh u leit tuh bad sa ioh jingpynshitom ha ka aiñ. Teng teng, ym barabor, ki *men ym* ki kylla mem.

(16) Mem tuh.

9.10. Ka *men* bad ka *ym* kim kylla *mem* ha kum ka shynrong (16) namar ka pynskhem ba uba sngap um shym la tuh satia hynrei ym ia kaba um lah ban tuh hadien ka por ba kren; katba ki *men ym* ha ka (15) pat ki kdew ia kaba mynta bad hadien ruh ba ym bit ban tuh. Hynrei kumba la batai na ka 9.5 lada pynkiew ia ka sawa ha ka *tuh* ka kylla jingkylli ha kajuh ka por.

(17) Men ym tuh

(18) Ngam ju tuh mynno mynno ruh

(19) Mem tuh ?

9.11. Ki nuksa ba ka *mem* ka mih na ki *men ym* pat ki long kine harum.

(20) Mem lap ia u
Ka mut *men ym lap ia u.*

9.12. Ha kitei ki nuksa jong ki shynrong haneng ngi lap ba don Noun lane nongleh ia ka kam; hynrei ha ka ktien Khasi don ki klos kiba khlem Noun kaba lah ban long subject.

(21) Sngap jar

(22) Rung

(23) Wat thlia ia nga

(24) Iarap ia nga

To ngin bishar ia kitei ki sentens. Baroh ki iadon mar kawei ka klos. Ka (21) bad ka (22) kim don subject ne object katba ka (23) bad (24) ki don tang ka object. Lah ban ai subject ia baroh; hynrei kin pynmih tang mar kawei ka klos.

(25) (a) Phi sngap jar
(b) Sngap jar phi

(26) (a) Phi wat thlia ia nga
(b) Wat thlia ia nga phi
(k) Wat thlia phi ia nga

9.13. Khlem klos ruh ngi kren teng teng ia kum kine kiba long tang ki phreis bad kaba phylla ka long ba ngi iasngewthuh ia ka jingmut. Na kata ka jingsngewthuh ia kaba kren lah ban ai kyrteng ia kum kine ki phreis da ki *clauseless expression.*

(27) (a) Me te me mo
(b) Me te mo
(k) Me shisha te mo

Kitei ki phreis ki mih na u nongkren haba (a) u mai; bad (b) u iaroh.

(28) (a) Me shisha te mo ubym burom ia ka ktien.
(b) Me te mo uba la klet bieit.

(29) (a) Phi te mo ubym ju sah klas
(b) Me shisha te mo uba jop shi jop.

9.14. *Embedded clauses.* Ia ki klos ba don la ka subject, ki klos ba kham khyllah, bad ia ki klos rit kiba leit bsuh hapoh ka klos pdeng ban pynlong ia ka sentens ba kham jrong ngin khot *embedded clause* ha kane ka jingpule; namar kum kitei ki klos ki shaniah ha ka klos pdeng ban sngewthuh ia ka jingmut. Ngin khmih shwa ia ki klos ba don subject.

(30) Nga tip (*ba* u Ker u la leit)

Kaba ngi lap ha katei ka nuksa ka long ba la lam khmat ia ka embedded clause da ka *complementiser ba.* La buh ia ka klos ba leit bsuh lang bad ka klos pdeng hapoh ki ( ). Ki kyntien kiba long Complementiser ha ki katto katne ki jingkren ki don shibun hynrei khyndiat na ki kin paw ha ki nuksa ban sa ai. Dei ban kynmaw ba lah ban pynkhlad ia ka klos ba don subject na ka klos pdeng.

(31) (a) Nga tip.
(b) U Ker u la leit.

Haba ngi kren ngim jied tang ia ki sentens ba lyngkot kumba la leh ha ka shynrong (31). Te ha ki nuksa ba bud ngin lap ia kiwei de ki sentens kiba don bad ka klos ba lah ban pynkhlad na ka klos pdeng da kaba pyndon kam ia ka Complementiser.

(32) Nga kwah (*ba* kin leit lashai)

(33) Ngam leit (*ba* slap).

9.15. Ka shynrong ki klos ha ka (33) kam pynpaw ia ka subject jong ka klos bynrap. Ngi lah ban ai nia ba ha ka ktien Khasi na kaba kum kata ka klos lah ban buhrieh ia ka subject lane ki nongkren kim don kam subject namar ki iasngewthuh para ma ki. Kane kan paw ynda pynkha na katei ban mih kiwei pat. Yn shim tang ia ka klos bynrap *ba slap.*

(34) ba slap

(35) ba ka slap

(36) ba ka bneng ka slap

Hangne te ngi iohi ba la buhrieh ia ka subject haba kren ha ka shynrong (33) kaba ngi pdiang ba ka beit namar ngi sngewthuh ia ka jingmut, bad ka jingmut ba rieh ka paw ha ka shynrong (35) bad ka (36).

9.16. Ka *ba* ha ki shynrong (33) haduh (36) ka shah ia ka *namar* ban lam khmat ia ka namar ka iaryngkat bad ka *because* ha ka English; hynrei ym ha baroh ki sentens. Ngi dei ban kynmaw ba ka *ba* ka bud ia ka *namar* ha kum kitei ki shynrong (34) haduh (36). Ngi lah ban thoh biang ia ki ha kine ki sentens harum ban pynshisha ia kane ka nia.

(37) namar ba slap

(38) namar ba ka slap

(39) namar ba ka bneng ka slap.

9.17. Ngim ai jingmut ban pyniasnoh ia ka *ba* bad ka *namar*. Ka daw ka long ba ia ka *namar* la bud ym tang ka

ba hynrei ruh da *kata, katei, une, jong phi, jong ngi* bad kumta ter ter. Dei ban pyniakhlad ia ka *ba* na ka *namar*. Hynrei ka *namar* kam rung ha kum kane ka shynrong harum namar lada ka leh kumta ka pynkylla ia ka jingmut jong ka jingkren.

(40) Ka shai (*ba* ka ieit ia phi)

U nongkren hangne u la bishar bniah ia ki dak ki shin ba ka kynthei ka pynpaw ia u shynrang ba u sa kren kumtei. Lada leit bsuh ia ka *namar* ha khmat ka *ba* kan pynkylla ia ka jingmut. Dei namar kane ka daw ba nga bat ia ka nia ba ym lah ban batai ia ka ktien Khasi khlem da kynmaw kyndiang ia ka jingmut ki kyntien. To ngin iapeit shuh.

(41) Ka shai (*namar ba* ka ieit ia phi).

Hangne te la iohi ia kawei pat ka jingmut ym shuh kum ha ki shynrong (37) haduh (39). Ka sentens ka kren ia kaba kiwei pat ki lah ban iohi : ka suiñ ka shai tang namar ba ka kynthei ka ieit ia u shynrang. La ka lah ne kam lah ban long, ngi bishar ia ka jinglong ka ktien Khasi, bad ngi pyni ia ka jingmut (*meaning*).

9.18. Ha ki katto katne ki shynrong sentens ka *ba* bad ka *namar* ki iaryngkat. Kane ruh ka pyniapher ia ka ktien Khasi na bun kiwei pat ki ktien. Hynrei lah ruh ban pynrung ia ka *ba* hadien ka *namar* kumba kane ka shynrong harum ka iathuh ia ki nongpule.

(42) (a) Un wan (*ba* u don kam ia phi)
(b) Un wan (*namar* u don kam ia phi)
(k) Un wan (*namar ba* u don kam ia phi).

Ha ka (a) bad (b) ngi iohi ba ki ar tylli ki kyntien ki iaryngkat; hynrei ha ka (k) la pyndon kam baroh ar.

9.19. Ngi la pynlut por tang ha kitei ki kyntien; hynrei don shuh kiwei pat kiba lah ban lam khmat ia ka embedded clause.

(43) Ngam thikna (*la* ngan wan)

(44) Ngam wan (*lymda* phi don kam)

(45) Ngan wan (*lada* phi don kam)

(46) U suk (*la* u duk)

(47) Un leit hi (*tang ba* u khñium)

(48) U bha (*hynrei* u khapnap).

9.20. Kum ka *namar* ka *tang* ruh ka *lam khmat* ia ka *ba* kumba ngi lap ha ka shynrong (47). Hynrei ym dei ban pyniasnoh ia ki.

9.21. Ia khyndiat na kitei haneng lah ban pynkylla ia ka shynrong. Kaba ngi pyrkhat ka long ba ka jingmut ka lah ban kylla.

(49) (*Lymda* phi don kam) ngam wan

(50) (*Lada* phi don kam) ngan wan

(51) (*La* u duk) u suk

(52) (*Ba* ka ieit ia phi) ka shai

Kitei ki shynrong kim pynpher ia ka jingmut; hynrei lada leh ia kiwei pat ngi sngew kumba ngi kren da kawei pat ka jingmut. Wat ha kitei ruh ka jingmut ka pher khyndiat na kaba ngi lap ha kitei ki shynrong shwa ia ki. Ha ki shynrong (40), (44) haduh (46) ngi ioh shwa ia ka klos pdeng, katba ha kitei haneng pat ngi ioh shwa da ka klos bynrap. Ngi lap shuh ba lah ban iakylliang jaka ia ka klos pdeng bad ka klos bynrap ba nyngkong eh ha ka sentens.

9.22. Ka ktien Khasi ka shah ban pynïar ia ka sentens da kaba pynbun ia ki klos bynrap khlem jingkut la da kaba sdang da ka klos pdeng ne da kano kano ka klos bynrap.

(53) (*Ba* ka ieit ia phi) bad (*ba* ka isih ia nga) ka shai

(54) Ka shai (*ba* ka ieit ia phi), (ka isih ia nga), bad (*ba* ka shu sngew tynnat ia u).

Ngi lap ba ka klos ba ar kam don kam *complementiser* ha ki sentens ba kum katei ka (54) haneng. Kumjuh, lada ki klos ki bun tang ka *embedded clause* ba nyngkong bad kaba khatduh kaba don kam ia ka *ba.*

9.23. *Exceptional clauses,* lane ki klos ba kyrpang lane khyllah ki kham pher na ki klos ba la pule ha ki nuksa haneng namar teng teng ki paw ha ka dur ba ka object ka shim ia ka jaka jong ka subject.

(55) Ngam ju tharai (*ia u* ban leit ïing briew)

(56) Ngam ju pyrkhat (*ia ka* ban rwai)

(57) U Je um phohsniew (*ia ka tnga* ban phet noh)

(58) Ngi ñiew (*ia ki* kiba tip sngi)

9.24. Ki dak khyrwait haneng ki pynpaw ba ki kyntien ki long object ha ka jaka ban long subject namar ngi lap ba ia ka object la lam khmat da ka *ia* ha bun na ki sentens ha ka Khasi. Ha ka kren ne ka thoh ka shynrong ka lah ban kylla ha ka Khasi haba hap ban wan rah ia ka *complementiser* ban lam khmat ia ka *embedded clause* lane klos bynrap. Haba u nongkren u jied kumta ki klos kyrpang kim lah shuh ban sah kumba la pyni ha ka shynrong (55) haduh ka (58). Ngin iapeit ia kane ka jingshisha.

(59) (a) Ngam ju tharai (*ba* un leit ïing briew)
(b) Ngam ju pyrkhat (*ba* ka nang rwai)

(k) U Je um phohsniew (*ba* ka tnga kan phet noh)

(d) Ngi ñiew (*ba* ki long kiba tip sngi)

Kaba kum katei ka shynrong ka kham iaid kam ha ka kren bad thoh Khasi ban ia kitei kiba la pyni ha ka 9.23.

9.25. Ki shynrong ba la pyni ha ka 9.23 ki pyni ba lah ban sdang ia ka sentens da ka object ruh. Ia kane ka rukom thoh ngi khot *passivisation* ha ka English. Ki nuksa ba thikna ia baroh ki nongpule, lehse, ki dei ki klos pdeng.

(60) (a) *Ia u* ngam ju tharai (ban leit ïing briew)
(b) *Ia ka* ngam ju pyrkhat (ban rwai)
(k) *Ia ka* u Je um phohsniew (ban phet noh).
(d) *Ia ki* ngi ñiew (kiba tip sngi)

Kaba ngi lap ha ka shynrong (60) ka long ba don *infinitive* ha ki lai tylli, bad ha ka (d) pat ym don satia.

9.26. *Coordinator.* Kane ka kyrteng ka mut (a) kaba pyniasoh ia ki ar ne bun ki kyntien kiba iadei na kajuh ka klas, bad ia ki klas ba iapher kat kum ka sentens. Ngin iapeit la kane ka iaid kam ne em ha ka ktien Khasi.

(61) U De *bad* u Do ki leit ïew.

Lada tang ia katei hi ka sentens ka *bad* ka dei ka coordinator ba ngi khot Conjuction. Kaba ka leh ha ka (61) ka long ba ka ñiew lang ia u Do bad u De (N+N) namar ba ki leh ia kajuh ka kam. Khlem kren ia ka *bad* ki Khasi kim sngewthuh ba don ar ngut ki briew. Shuh shuh baroh ar ki dei ki subject katba ka predicate pat tang kawei. Ngi iohi shuh shuh ba katei ka sentens ka don tang kawei ka klos. Kawei pat kaba ngi lap ka long ba ngim

kham pyndon kam ia ka Preposition *sha* haba iathuh beit ia kaba u briew ne ki briew ki leh ki kam. Ia katei ka sentens lah ban pynbun kyntien sa kawei.

(62) U De bad u Do ki leit *sha* ïew.

Haba ngi leh kumtei ngi sngew la kumba ngi pynkylla Khasi na ka English. Hynrei lada don ba kylli pat *shano* ki leit ngi don kam ia ka P(reposition).

(63) (a) U De *bad* u Do ki leit shano ?
(b) Ki leit *sha* ïew.

9.27. Ngi la pyni ha ka 9.26 ba ka coordinator ka ñiew lang ia ki klas; hynrei ngi shim nuksa tang ia ki noun para noun kum *u De bad u Do.* Ngin iapeit shuh.

(64) U Do u doh, u dait, *bad* u iam.

Ngi lap lai tylli ki verb ha katei ka shynrong; hynrei tang kawei ka *bad* kaba ñiew lang ia ki. Kane ka iathuh ia ngi ba haba bun ki VP ha kajuh ka sentens ka ktien Khasi ka shah ban pyndon kam ia ka *coordinator* tang ha khmat ka VP ba khatduh.

(65) U Do u long uba sbun *bad* ba pyrkhat ia kiwei.

9.28. Ha katei pat la ñiew lang ia ka AP *ba pyrkhat* bad ka *sbun,* kata para Adjective.

9.29. Kitei ki nuksa ki lam sha ka jingpynkut nia ba kyrkieh ba ka conjunction ne coordinator ka pynlah ia ki nongkren ban ñiew lang ia NP bad ka NP, ka VP bad ka VP, ka AP bad ka AP. Kam long tang katta khamtam haba hap pynkylla na ka English sha ka Khasi lane da kumwei pat.

(66) (a) U Do u dei u nongkhaïi *bad* u riewspah
(Do is a trader and rich)
(b) U Jan u la shong kurim *bad* u duk
(Jan is married and poor)
(k) U Rai u sngewsih *hynrei* um kylla
(Rai is sorry but won't repent)
(d) U dei u lah duh *bad* ha la ka jong ka pyrthei
(He is a champion and in a world of his own).

Ka shynrong (66) (a) bad (b) ki lah ban thaw jingeh namar (i) ba *u nongkhaïi* bad *u riewspah* ki dei ki N(oun); hynrei ha katei ka sentens *u riewspah* ka dei ka AP kaba iaryngkat bad ka *rich* ha ka English. Kumjuh ka (b) la ka phreis *shong kurim* ka i kum ka verb kam long kumta namar tang ka *shong* kaba long verb ka *kurim* ha katei ka sentens ka dei ka Adjective. Ngi lah ban pynieng nia kumne. Ka coordinator ka ñiew lang ia ka N bad ka A, ka A bad ka A, ka A bad ka V; ka N bad ka Adv.

9.30. *Small clauses.* Nalor ka *ordinary clause,* ka *exceptional clause,* don shuh sa ka klos rit lane *small clause.* Balei ki leit long kumta ? Ngin iapeit biang lyngba khyndiat ki nuksa ba ngin batai ia ka daw.

(67) (a) Ki ñiew (proh jabieng ia u Roy)
(b) Phi pynrung (ia u Syngkur ha ïing ?)
(k) Nga kheiñ (bieit ia lade)
(d) Long (ka jingshai)
(e) Nga kwah (ia phi hajan jong nga).

Kitei ki klos rit hapoh ( ) kim don complementiser lane infinitive, namar kata ka klos rit ka snoh beit ha ka klos pdeng.

PYRSHANG IA KINE

1. Katno tylli ki jait klos ba phi lap ha kane ka lynnong? Thoh lyngkot shaphang kawei pa kawei na ki da ai bad ki nuksa.
2. Thaw 20 tylli ki shynrong sentens ban pyni nuksa ia ki ordinary clause ba don ha ka ktien Khasi khlem pyndon kam ia kito kiba la thoh ha ka lynnong.
3. Ai nuksa 20 tylli ban pyni kumno ka klos bynrap lane embedded clause ka shaniah ha ka klos pdeng; bad pyrshang ban pynkhlad ia ka da ka sentens ba kan long klos pdeng khlem da pynbun ia ki kyntien.
4. Don ruh ki klos ba kyrpang lane exceptional clause ha ka Khasi. Batai ia ka jinglong kyrpang jong ki bad ai de bad 10 tylli ki nuksa.
5. Kiei ki jingeh ba phi lap ha kaba pule ia kane ka lynnong?

   (1) Bym biang ka jinghikai

   (2) Bym lah leit klas man ka sngi

   (3) Ba ka jingpule ka long kaba thymmai

   (4) Bym nang kren Khasi

   (5) Ba la mlien pule ia ka grammar rim ha ka ktien English

   (6) Ba nga sngew bym don kam ban tip ia ka jinglong ka ktien Khasi namar shu kren ruh long. Ai kiwei pat ki jait bynriew kin batai ia ka bad ngan shu nguid tylli ia kaba ki batai.

10. *Ka Jingpynkut Nia*

Ka nia ka jutang kam ju lah kut ha ka jingpule ia ka ktien, kham tam ia ka ktien Khasi ia kaba la batai laitlan da kibym kren ia ka. La kumno kumno ngi dei ban pynkut ia ki nia ba la thoh ha ki lynnong ba na khmat ba ka jingpule ia ka kot kan long kaba ai jingmyntoi ia baroh.

Nyngkong eh, lah ban shim ba ngi la sngewthuh ia ka jingiapher ka literature na ka ktien. Khlem ktien ym lah ban don ka literature. Ki para Nongindia jong ngi kum ki trai shnong ka Arunachal Pradesh bad Nagaland ki kren ha ki ktien ba pher; hynrei ki iasngewthuh para ma ki lyngba ka English. Kata ka mut ba ki kren ia ki ktien la jong; hynrei kim don literature. Kane ka iathuh ia ki nongpule ia ka lynnong I ba ki ar tylli ki kyrteng ki iapher.

Ar. Ngi don kam ban pynrung ia ki dak kum C, F, Q, V, X, bad Z namar don bun na pdeng jong ngi kiba ka kyrteng jong ki ka long *Cynthia, Friday, Queenie, Victor, Alexander, bad Zenith.* Kiba la ai kyrteng ki kmie ki kpa kumtei ruh ki dei hi ki Khasi; namar kata ka daw la dei ban pynrung ia kitei ki dak ha ka alphabet. Ngin ym lah ban kyntaid ia ki na ka jait bynriew Khasi jong ngi : ki dei ki Khasi. Te ki dak ki dei ban búd bad ka jingiaid ka pór. Kumno yn thoh ia ki dak ba jah kiba la kylla Khasi na ki kyrteng briew, ngam shym pyni lane ai daw ha kane ka kot. Don ka lad ka lynti ia ki nongpule ban ai jingmut kumno ngin pynrung ia kine ki dak.

Lai. La dei pór ia baroh ki nongthoh Khasi ban iamon lang ban spel ryntih ia ki kyntien ba ju pyndon kam ba ka pateng ki nongthoh ba hadien ia ngi kin búd. Ryngkat bad ka jingjied ryntih ia ki dak, ngi dei ban pynkhlád bad pynsnoh ia ki kyntien lane ki snap jong ki kumba la pyni nia ha ki lynnong 4 bad 5.

Saw. La nang pynskhem shuh shuh ia ka jingdon kam ban pynsnoh bad pynkhlád ryntih ia ki snap kyntien lane *morphemic elements* da ka lynnong 6 kaba batai ia ki klas.

San. Ka shynrong phreis lane *phrase structure* kam biang ban batai ia ki sentens Khasi namar kam lah ban leh kumta da kaba pyndon kam tang ia ki kyntien ba paw ha ka sentens khlem da pyndon kam ruh ia kaba ym shym la kren.

Hynriew. Kaba pynkhleh ia ka klas bad ka kamram (class and function) ha ka jingbatai ia ka shynrong ka sentens Khasi ka pynkulmar jingmut ia ki nongpule; namar kata, la pyni shai ba ka FS (function structure) bad ka CS (class structure) ki dei ban ym iakhleh.

Khatduh eh, la pyni ia ki klos ba lah ban don ha ka ktien Khasi bad la batai ruh ia ki ha ka rukom ba suk ban sngewthuh. Nalor kaba la thoh ha kane ka kot, dang don shibun ki lyngkha ha ka jingpule ia ka ktien Khasi kiba dang dei ban rep, lehse, da kiwei pat ki nongwad jingtip.

